

XXIX. 159

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI
TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI
ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET
TIZEDIK
ÉVKÖNYVE.

BCU Cluj / Central University Library Cluj
10 KÉPPEL ÉS 1 TERVRAJZZAL.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZASÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. KÓRÓDY PÉTER,
THEOLOGIAI TANÁR, EGYLETI TITKÁR.

KIADJA AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET.

GYULAFEHÉRVÁRT.
PÜSP. LYC. KÖNYVNYOMDÁJA (PAPP GYÖRGY)
1899.

TARTALOM.

	Lap.
Az erdélyi fejedelemség végső napjai és a Leopold-féle diploma. Eröss József . . .	3
Inquisitoria relatoria vini Albae-Juliae venditi mensura confecta 1664. Közli:	
Török Bertalan	17
Jezsuita dráma-kódekszek a Batthyaneumbau; Wagner Sándor	20
A nyilfarku halfarkas, <i>Stercorarius parasiticus</i> L. előfordulásáról Alsófehérmegye területén. Csató János	51
Apulumi maradványok, VIII. közlemény, Dr. Cserni Béla	53
Jegyzőkönyv	69
Az egyesület tagjainak névjegyzéke	80
Azon társulatok, melyekkel az egyesület csereviszonyban áll	86

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI
TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI
ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET
TIZEDIK
ÉVKÖNYVE.

10 KÉPPEL ÉS 1 TERVRAJZZAL.

ÁLLAMTITKÁRSÁG VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. KÓRÓDY PÉTER,
THEOLOGIAI TANÁR, EGYLETI TITKÁR.

KIADJA AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET.

GYULAFEHÉRVÁRT.
PÜSP. LYC. KÖNYVNYOMDÁJA (PAPP GYÖRGY.)

1899.

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG VÉGSŐ NAPJAI ÉS A LEOPOLD-FÉLE DIPLOMA.

Felolvasta: *Eröss József* főgymn. tanár 1898. jul. 3-án tartott közgyűlésen.

Budavárának (1541.) a török által való elfoglalása adott létet az önálló erdélyi fejedelemségnek, Budának 1686-ban történt visszafoglalása megszüntette a fejedelemség önállóságát. A Lipót-féle diploma kiadása (1691.) előtt már harminc évvel ingott a fejedelem széke. II. Rákóczy György délibábos terve a lengyel kirátság megszerzése iránt rohamosan szédítette le Erdélyt azon magas polcáról, melyre Bocskay és Bethlen emelék. A törökkel való egyenetlenség Rákóczynak trónjába, majd életébe került, a mikor is a török Erdély alkotmányának legsarkalatosabb elvét változtatta meg, fejedelmet adván Barcsay Ákos személyében s még ezzel sem elégedett meg. Nagyváradnak a részek kulcsának (1660-ban) elfoglalása után hozzáfogott Erdély rendszeres meghódításához.

A kettős jogsértés felnyitotta az erdélyiek szemét s a török iránt való gyűlölet habár titokban mindinkább hódít, az új fejedelem elveszti lábai alól a talajt, az ország nagy része Kemény Jánoshoz áll, ki Bécs embere és a magyar nádor barátja.

Kemény Barcsaynak találkozót ad s itt az ország szomorú helyzetére való tekintetből abban egyeznek meg, hogy az országgyűlés, melyet Szászrégenbe hívnak össze, válaszson új fejedelmet. A rendek Keményt választják meg s jóllehet az új fejedelemtől mindenki tudja azt, hogy német-barát mégsem merik nyíltan kimondani a töröktől való elpártolást. A török értesülvén Kemény megválasztásáról, szigoruan felhívja a rendeket, hogy Keményt tegyék le s új fejedelmet válaszszanak. Barcsay megbánja lemondását s hitlevele ellenére a határszéli pasákkal alkudozik, miért Kemény őt öcscsével együtt kivégezteti. A tartozkodó bécsi kormány segítséget ígér és küld is az új fejedelemnek. Montecuculli R. a Dunáig jó s Erdélyt Erdélyen kívül akarja segíteni. Ekkor már Ali pasa a Vaskapunál áttörve, Hátszeget, Szászsebest és Szászvárost feldulván, Gyulafehér-

várig hatolt s újból felhívja a rendeket, hogy új fejedelmet válasszanak. Ugyanekkor a tatárok is betörték az országba és pusztították különösen a székelyföldet. Most végre a késedelmező Montecuculli is Erdélybe jött, de akkor már Ali basa más fejedelmet adott Apaffy Mihály személyében az országnak. Kemény sürgette, hogy egyesített hadakkal támadják meg a törököt, a császári vezér azonban nem akarta kockáztatni ő felsége seregét és kiment az országoól. 1661. nov. 20-ára Apaffy Kis-Selykre országgyűlést hívott össze, hol megerősítették őt a fejedelmi székben.

Erre Kemény fegyverrel kíséri meg jogainak érvényesítését, de szerencsétlenül, mert a török hadak Nagyszőlősnél hadait szétszórják s ő is hősi küzdelem után csatát és életét veszti el. Halála után pártja nem oszlik fel, a török hatalom gyengülése is erőt ad annak.

Apaffy fejedelemsége már csak árnyéka a réginek. A szerencsétlen Erdély ezután két hatalom prédája, a töröké és a németé. A szent-gotthárdi csata Magyarországon megmutatta azt, hogy a török meggyengült s ha a német komolyan segitené a magyart, ez hamar felszabadulna a török iga alól.

E győzelmet követő trvasvári béke Erdély keserűséget okoz Magyarországon. A Wesselényi féle szövetkezésben, melyhez Apaffy fejedelem is hozzájárul, felemeli a nemzet szavát, hogy alkotmányos jogait védelmezze, azonban a nádor halála s az ifjú vezetők gyenge politikája után lázadásnak minősítik Bécsben a szövetkezést s halálbüntetés, gályarabság és bujdosás lesz a hazafiak osztályrésze. A bujdosókat segíti a török és Apaffy, Lipót hadai XIV. Lajos ellen a Német-Alföldekért harcolnak; a hatalmas Bánffy Dénes azonban s az erdélyi katolikusok a bujdosók ellen voltak: „A bujdosók — mondták — jöhetnek Erdélybe, de ha mi Erdélyből kiszorulunk, hová fogunk menni.“ Ekkor már Erdélyben a helyzet ura Teleki Mihály; a hatalmas Bánffy s utána Béli is, kik befolyását ellensúlyozták, elbuknak s a fejedelem őt nevezi ki a bujdosók vezérévé s ezzel még egyszer és utoljára a török barátság s így a régi fejedelmi politika érvényesül. Teleki Magyarországra megy, de neki nincs népszerűsége a bujdosók előtt, a kik az ifjú Tököly Imrét óhajtják vezérüknek; a hatalomért való versengés megakadályozza az együttes működést s Teleki duzzogva hagyja ott a magyarországaikat.

Ezen időre esik Kara Musztafa nagy vezérnek támadása Bécs ellen 1683-ban. A török kudarca Bécs alatt felnyitja Erdély veze-

tőjének, Telekinek a szemét, egyszerre szakít a régi fejedelmi politikával s minden törekvése oda irányul, hogy a török véderságot németre változtassa és pedig minél hamarabb szerződés által, mert ha a német Magyarországot felszabadítja a török iga alól, alig fogja megtűrni Erdély önállóságát. Innen kezdődik Teleki M. politikájának fordulója, üldözi a török-pártiakat s keresi az érintkezést a bécsi udvarral. Még ugyan a mindenható miniszter utasítása szerint a megválasztott ifjú fejedelemnek, II. Apaffy Mihálynak kérnek athnamét, de már kifogásokat tesznek a török követelések ellen. Teleki közlekedésének a bécsi udvarhoz az volt az eredménye, hogy Dunod Arisztid jezsuita 1684-ben mint az udvar megbízottja a fejedelmi udvarhoz jött s itt Telekivel egy szerződésfélélt¹⁾ csináltak, melynek lényege ez volt: az erdélyi fejedelemség mint a magyar királyságnak tagja függ a magyar királytól, a fejedelmet mint régen a török hódítás előtt a rendek választják és pedig élethossziglan, de egyetértve a királlyal le is tehetik fontos okokból, a fejedelem vagy maga személyesen vagy követei által részt vehet a magyar országgyűléseken. A fejedelemség visszaszoríttatik a régi török hódítások előtt való határai közé: a töröktől elfoglalt helyeket egyesült erővel visszafooglalják; a régi törvények és jogszokások érvényben maradnak, az újak azonban csak királyi megerősítés által érvényesek; a régi kiváltságok érvényben maradnak, Apaffyt és a fiát is diplomával erősíti meg a felség a fejedelemségben; a magyar király és a fejedelem kölcsönösen védik egymást, a király hadait az erdélyiek téli szállásokra tartoznak befogadni.

Ezen szerződés szerint a fejedelem csak vajdája Erdélynek; hűséget esküszik a királynak, lemond a részekről stb. Mikor az a rendek elé került, bár Teleki, ki titokban megígérte annak elfogadását, mindent elkövetett, azok mégis elvetették s Hallert küldötték egy a fejedelem önállóságát hangoztató utasítással Bécsbe. Haller és társai el is mennek Bécsbe s itt Dittrichstein herceg és Badeni Hermann császári megbízottakkal 1686. jun. 28-án megkötötték a bécsi egyezményt (Tractatus Viennensis v. Hallerianus²⁾). E szerint a császár király sereget ad Erdély és a részek védelmezésére, mely fölött a vezérlet a fejedelmet illeti, zsoldot a seregnek a császár, gabonát és egyéb költséget az erdélyiek adnak. Erdély és a Részek feltétlen

1) Lásd szemeriai Szász Károly Sylloge Tractatum etc. 3. s köv. lapokon.

2) L. Szász: Sylloge Tract. 11. és köv. 1.

ura a fejedelem, a négy bevett vallást tiszteletben tartja, megválasztásának joga az erdélyi rendeket illeti meg; a fejedelem szövetkezhet bárkivel, bárki ellen, kivéve a császár-királyt, Nagy-Várad és Temesvár visszafoglalása előtt az erdélyiek nem tartoznak harcolni a török ellen; a császár-király gondoskodik, hogy Erdély több adót ne fizessen a töröknek; az erdélyiek a császár-királynak 50 ezer tallért fizetnek évenként s a háboru tartamára Déva és Kolozsvár várakba német őrséget fogadnak be, melynek zsoldját a császár, élelmét az erdélyiek adják s mely a háboru végével tartozik elhagyni az országot; az egyezményt titokban tartják, de a követek gondoskodnak annak elfogadásáról, hogy ünnepélyes diploma legyen kiállítható. A követek nem voltak felhatalmazva arra, hogy őrséget fogadhatnak be Déva és Kolozsvár várakba s az egyezményt követő napon jun. 29-én¹⁾ egy királyi levelet kaptak, mely az egész egyezmény érvényességét attól teszi függővé, ha az erdélyiek Déva és Kolozsvár várakba német őrséget fogadnak be.

Az erdélyi rendek s maga Teleki is a közvélemény hatása alatt a szerződés ellen nyilatkoznak, mivel Scherffenberg császári vezér akkor már a Részekben volt, a német hadak kivonulását kívánták. Ezen kívánságokat egy új szövetség vitte fel Bécsbe, de már késő volt, mert Lotharingiai Károly szept. 2-án Budát visszafoglalta a töröktől s most a császári kormány az eddig adott engedményeket is sajnálta s a követséget azzal bocsátotta el, hogy Erdély a Lotharingi hercegre van bízva. A császár a hirhedt Caraffát küldi a Részekbe, ez a fejedelem hire és tudta nélkül német őrséget rak a várakba s már jövetelének hire is rémületet okoz az országban. A török, tatár-beütésekkel fenyegetőzik s az adót követeli, a németnek megkatonatartásért kell fizetni.

A tarácsurak fejüket veszve nem mernek határozni s az országgyűlés összehívását ajánlják, csak a töröknek küldik el az adót 1687. jun. 21-én, a mely utolsó is. A diadalkoszorus Károly főherceg még azon évben Mohácsnál legyőzván a törököt, Erdély felé tart s katonáinak élelmet kér s azt, hogy néhány várba őrséget helyezhessen. A rendek mindkettőt megtagadják s követeket küldenek Lipóthoz a Haller-féle szerződés megerősítése végett, itt azonban azt kapják feleletül, hogy a dolgok ábrázatja annyira megváltozott, hogy szó

1) Szász: Sylloge Tractatum 18, 19 II.

sem lehet az egykori szerződésekről. A Lotharingi eközben előbb Kolozsvárt, majd Szebent foglalja el s ezzel tulajdonképen Erdély meghódol. „Soha — ugymond az egykorú Cserey — sem pogány, sem keresztény egy országhoz oly könnyen nem juta, mint akkor a német Erdélyhez, egy korbácsütés nélkül fejet hajtának.“

1687. okt. 27-én jön létre a balázsfalvi szerződés,¹⁾ melynek pontjait ugyszólván maga a főherceg diktálja, jóllehet a bevezetésében a szerződés kölcsönössége van hangsulyozva. A felség seregét az ország befogadja téli szállásra; s Szeben, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Besztercze, Szászsebes, Szászváros, Vásárhely, Déva, Szamosujvár, Somlyó, Monostor, Tövis (12) városokba szállásolják el őket, fentartásukra élelmi szerekről gondoskodnak s zsoldjukba 700 ezer rhenes forintot adnak. A fejedelem udvarával s a tanácsurak övéikkel és katonaságukkal zavarok elkerülése miatt Szebenből kimehetnek, már csak azért is, hogy házukba német főtisztek költözhessenek; a fejedelem jogai, tekintélye, jövedelmei sértetlenül megmaradnak, ugyszintén a fejedelmi tanácsurak, nemesi birák, kapitányok, királybirák s minden székely és szász hivatalnok régi méltóságában háborítatlanul megmarad. A régi, a mostani és a jövőben levő fejedelmek adományozásai érvényesek. A köz- és magánjövedelmek, ugyszintén az ingó és ingatlan jószágok elidegeníthetlennel. A fejedelem, a főurak és mások házukban és birtokukban nem háborgathatók s nekik bárhol szabad járás-keles biztosittatik. Feladókra nem hallgatnak, senkit el nem fognak és börtönbe nem vetnek. A következő év tavaszán a beszállásolt hadakat mindenünnen kivezetik, ha a szükség mást nem parancsol; a megszállott városokból szabad ki- és bemenet biztosittatik, azok kulcsai és őrizete a városi előljáróságra bizatnak; információt csak a fejedelemtől fogadnak el.

E szerződés szerint a fejedelem bujdosó lett saját országában és semmi hatalma nem volt, csak polgári biztosa a császárnak.

A főkatonai parancsnok kezdetben Scherffenberg majd Caraffa lett. Ekkor irta Bethlen Miklós emlékiratát: „A haldokló Erdély Leopold lábainál“, melyben a Haller-féle szerződés elfogadását ajánlja, nem hittek neki. Nem, mert e közben Thököly török segítséggel eredményeket vívott ki, mi reményt keltett a hazafiakban, hogy a sok adó és katonatartás miatt kimerült országra jobb napok virradnak

1) Szász: Sylloge Tractatumum 30. és köv. II.

1688-ban jött az országba észak hyénája Caraffa. Ő csakhamar átlátott a kétszinű politika szövvényein s mint brutális katona nem látott abban semmi mást, csak hűtlenséget és árulást¹⁾. Úgy gondolkodott, hogy Erdély nem egyéb, mint egy lázadó provincia, melyet vissza kell hódítani. Erdélyt négy katonai kerületre (Szeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Besztercze) osztván a vezető embereket különösen Telekit és Bethlen Miklóst igyekezett megnyerni. Ez sikerült is, mely után a rendeket felhívta, hogy a portától teljesen szakadjanak el és térjenek a császár hűségére. Ezt megtagadni nem lehetett. Így Erdély közjogi helyzete egészen megváltozott. A rendek diplomát kértek s erre nézve kívánalmaikat 13 pontban foglalták össze. A kérelemre Caraffa válaszolt a császár nevében, válaszában a kérés tárgyához nem szólt, azt későbbre halasztotta s csak biztatta a rendeket s ő felsége jóindulatát helyezte nekik kilátásba. A várakat lassankint hatalmába kerítette s így Erdély meghódított provincia lett, fenn pedig további helyzetét egészen a hadi eseményektől tették függővé. Épen azért, dacára a sürgetéseknek, diplomáról már tudni sem akartak. S így már ezután Erdély nem mint alkudozó fél, hanem mint kérelmező szerepelt. Az iszákos Apaffy megapathiába esett, az ország ügyét Telekire bízta: „lássa az úr, Teleki uram — szokta mondani — a mint ő kegyelmének tetszik, úgy menjen véghez a dolog “

Az 1688 — 89-iki hadjáratok voltak a legdicőségesebbek, melyeket a Habsburgok viseltek a török ellen. A hadjáratokhoz Erdély pénzzel és élelemmel járult. Az ország — ugyszólván — ki volt éve. Hosszas kérésre a hadak egy részét kivitték ugyan, de a bennmaradottakról nehezen lehetett gondoskodni. Az erdélyiek azonban kimerültségükben is tovább vonszolták terbeiket, mert élt még a remény, hogy szolgálataikért diplomát fognak kapni. Kértek, könyörögtek, a diploma azonban késett s a Lotharingi Károly emlékérmére vert jelmondat „Capta Transsylvania“ is gyengítette a reményt.

A fejedelemasszony Bornemisza Anna, ki eddig eszélyességgel még tudta kormányozni az urát, meghalt s Apaffy súlyosan megbetegedett Radnóthon s búskomorság lepte meg, mint Inczédi Pál naplójában²⁾ írja: kétségbeesett a maga és hazája sorsa felett. Még 1688-ban előbb Veteran később Heiszler tábornok foglalta el Caraffa

1) Erd. orsz. gyűlési emlékek 20 k.

2) Inczédi P. Naplója 14 l.

helyét. Az ország ügyeit országgyűléseken tárgyalták. a rendek jobbjára adókat szavaztak meg a rakoncátlan német hadaknak¹⁾. A császár hadai nemcsak a török, hanem XIV. Lajos ellen is harcoltak.

Az 1689-ben nagy vezérré lett Köprili Musztafa győzelmesen emeli fel a félholdat, a mi Erdélynek nyomoruságait még inkább nevelte. Ugyanezen időben 1690. április 10-én a fejedelem vadászat közben meghült s pár nap múlva ápr. 25-én Fogarasban meghalt. Az ifjú II. Apaffy Mihálynak, kit a rendek már 1684-ben fejedelmükké választottak, az országgyűlés nem tette le a homagiumot s így Erdélyben interregnum volt.

Teleky mellett egy állandó bizottság igazgatta a kiskorú fejedelem helyett az országot. A török, mihelyt megtudta Apaffy halálát, kiadta Thökölynek az athnamét, melyben őt az ország fejedelmének nevezte ki s hogy Erdélyt birtokába vegye, megfelelő hadat is adott neki. Thököly minden habozás nélkül török és tatár csapatokkal Havasalföldön keresztül az országba igyekezett törni,

A császári fővezér Heiszler felszólította Telekyt, az országos hadak generálisát a hadbaszállásra s egyúttal arra is, hogy a Havasalföldről Erdélybe vezető szorosokat őrséggel lássa el. Ezalatt Thököly kémei bejöttek az országba, hogy uruk párthiveit kitartásra bírják és hogy új párthiveket szerezzenek. Ezen törekvésük az országgyűlés szigorú törvényei ellenére is sikerült. 1690. aug. első napjaiban hozták a hirt, hogy Thököly a bodzai szoroson keresztül akar betörni, mire Heiszler csapataival megszállotta a szorost s egyúttal felhívta Telekyt, hogy az országos hadak gyűljenek össze Segesvárt és mielőbb csatlakozzanak hozzá.

Thököly azonban nem a bodzai, hanem a töröcsvári szoroson tört be, erre felé jöttek tehát Teleky és Heiszler is. Zernyest és Tohán közt volt a mérközés, a magyar és székely hadak boszankodtak, hogy hátul állították őket, a német előhad megfutott s így nekik sem volt kedvük harcolni; így a vereség csufos volt, maga Teleky halva maradt a csatatéren, Heiszler pedig agyőztes Thököly foglya lett.

E diadallal Tököly az ország déli nagyobb felének ura lett, a német had szétfutott, a fejedelmi tanács pedig Kolozsvárra menekült, az erdélyiek azt gondolván, hogy a diadallal az ország sorsa el van intézve, nem ügyeltek az óvatosabbak intésére s nagy részben a

1) L. Sylloge Tract. 52

győző mellé állottak. Tököly Szeben mellett Keresztény-Szigeten országgyűlést tartott, hol őt fejedelemnek kiáltották ki s mivel e közben a török nagyvezér több diadalt aratott a császáriakon, mind többen állottak melléje. Ezen időben még Bécsben voltak Apaffy követei, hogy az ifjú Apaffyt elismertessék, az udvar azonban erről tudni sem akart. Végül Bethlen Miklós egy memorandumot adott be, melynek alapján a császári megbizottal Kinszky gróffal megkezdhetette a tárgyalásokat. Megbarátkoztak azzal a gondolattal, hogy Erdély régi alkotmányát meghagyják, de a fejedelmet nagykorúságáig nem erősítik meg. Leopold aláírta a diplomát 1690 okt. 16-án. Bethlen Miklós nagy örömmel hozta le a diplomatervet, melyet a rendek a következő év januárjában tárgyaltak. Ekkor már a császári vezér Badeni Lajos Erdélyben volt, Tökölynek pedig török és tatár hadai az országot dúlva és pusztítva vonultak Nagyvárad felé. Badeni Lajos célja az volt, hogy Bethlen által hozott diplomát kihirdessék, ezt Tököly irataival megakartá akadályozni, de már nem volt hadserege, ellenzésének nem tudott nyomatékot adni fegyverrel, s a bodzai szoroson kiment Havasalföldre. Ezután elfogadták a diplomatervet, mely nem kívánja Apaffy fejedelemségét. Ezzel a Capitan Transsylvania büszke jelmondat beteljesedett, az új és Erdély politikai s polgári viszonyait megállapító diploma készítése és megerősítése végett kiküldött követek megmentették azt, a mi a hajtótörésből megmenthető volt. 1691. febr. 19-én halála után tíz hónappal földelték el Apaffy M. fejedelmet Almakeréken.

Az ország előkelői mind jelen voltak -- írja az egykorú -- és számos papság, fejedelmet megillető pompával adták meg neki a a végtisztességet. Es helyesen, mert egy nagy politikai halottat, az erdélyi fejedelemséget temették el vele, mely a legválságosabb időben született s mint az alkotmányos szabadság védőbástyája egy századnál tovább teljesítő politikai missióját.

Még a temetés előtt 1691. jan. 31-én Bethlen Miklós előterjesztette a rendeknek a diploma-tervezetet, a mely bevezetésében az ifjú Apaffy M. fejedelemségét nagykorúságáig elhalasztandónak mondja tekintettel a Thököly-féle mozgalmakra s addig is a mig ünnepélyes formában megérkezik a diploma, tizennyolc pontban gondoskodik az erdélyiek alkotmányos jogairól¹⁾. A rendek bár nehéz

szívvel s azon reménységgel, hogy az ünnepélyes diplomában főleg a fejedelemre vonatkozólag kívánságaik teljesedni fognak, elfogadták a diplomát s mindjárt Falkenheim Frigyes, a felség biztosa kezébe letették a hűségesküt s betöltötték a tisztségeket; kormányzónak Bánffy Györgyöt, Dénes fiát, főgeneralisnak Bethlen Gergelyt, korlát-noknak Bethlen Miklóst és kincstartónak Haller Jánost választották meg s ugyanakkor az ünnepélyes diplomáért a tanácsai rendből Bethlen Gergelyt, a székelységből Gyulafy Lászlót, a vármegyékből Alvinczi Pétert, a szászokból Úsgyártó András követekül Bécsbe küldötték.

A követeknek adott utasításban¹⁾ felhozzák, hogy mióta Erdély elszakadott a magyar koronától, külön fejedelemség lett, még ezen kívül kétszer akarták a német császárok Erdélyt fejedelem nélkül guberniummal kormányozni, 1551-ben és 1601-ben, de egyszer sem sikerült, kéri tehát, hogy erősítse meg a fejedelmet, továbbá pörös ügyeikben ne lehessen fellebbezni a felséghez és (a partiumat.) a tiszai részeket ne szakítsa el a felség, ugyanis e három pontban volt legsarkalatosabban megtámadva az alkotmány.

A császári kormányt csak a válságos körülmények birták rá, hogy ennyit is engedjen. Thökölyt ugyanis még mindig zavargott, a törökök folytonosan készülődtek, hogy veszteségeiket visszaszerezzék s mindezeknél fogva Erdély békés birtoklása nagyon fontos volt. Egyéb iránt nemsokára tapasztalhatták az erdélyiek, hogy a felség még azon engedményeket is sokalja, a melyeket eddig tett, nem hogy újabb kívánságaikat teljesítse.

A bécsi kormánynak e tekintetben alkalmas eszközei voltak a katolikusok és a szászok, kik nem mulasztották el ezen zavaros viszonyokból hasznot huzni és a császári udvar kedvezéseit saját előnyükre felhasználni.

Az ünnepélyes diplomában, melyet 1691. dec. 4-én irt alá a felség, nem hogy a régi sérelmek orvosoltatnának, hanem még újabb konfliktusokat előidéző részletek tolatnak be.

A diploma bevezetésében a Bethlen Miklós féle kívánságok felsorolása után a felség kijelenti, „hogy Erdélyt, a mely századokon keresztül kedvelt Magyarországgunkkal volt összekapcsolva, úgy szeretjük, mint a saját lelkünket.”²⁾

Épen ezért küldöttük kedvelt vezérünket, Badeni Lajos őrgrófot

1) Szász: Sylloge Tractatum 85. 1.

2) Szász: Silloge Tr. 118. és köv. 1. 1.

a Thököly s hozzászító lázadók, továbbá a tatárok és törökök megfékezésére remélvén s e reményünkben nem is csalatkoztunk, hogy az, a ki által a királyok uralkodnak, diadalra segíti fegyvereinket s Erdélyt, mely hosszú időn át mintegy védőbástyája volt a kereszténységnek, felszabadítjuk a barbárok durva járma alól.

Apaffy Mhálynak a fejedelemségbe való megerősítését, mivel az még nagyon fiatal (14 éves) s különben is, mert az idő a Thökölyféle mozgalmak miatt fölötte válságos, nagykorúságáig elhalasztandónak itéli; addig is nehogy a rendek bizonytalanságban legyenek, alkotmányos jogaikat, szóval az új rendet a következő 18 pontban állapítja meg:

1. A bevett vallások ügyében semmi sem változik, kivéve azt, hogy a katolikusok Kolozsvárt templomot építhetnek s Gyulafehérvárt maguk számára restaurálhatják a Báthory Kristóf-féle kisebb templomot, s továbbá minden helyen, akár egyesek s akár többen együtt szabadon gyakorolhatják vallásukat és építhetnek templomot.

2. A régi királyok és fejedelmek adományai, kiváltságai s kitüntetései a mint most vannak s illetőleg a mint azt kiki bírja sértetlenül megmaradnak.

3. Az Approbata, Compilata s Verbóczy Tripartituma (a pozsonyi gyűlésen eltörölt 9-ik, az ellenállási pont kivételével) az országgyűlési végzések, a szászok municipális joga megerősítették, mivel pedig — folytatódik e pont¹⁾ a rendek a vallás dolgában és egyéb intézményeikben is nem egyeznek meg; a katolikusok ugyanis a fenti két pontban foglaltakat magukra nézve sérelmeseknek tartják; a szászok pedig azt sürgetik, hogy régi kiváltságaikról jobban gondoskodjunk; ennél fogva a rendek egyezkedjenek a mondott dolgokban s megegyezésüket hozzánk helybenhagyás végett terjeszszék fel, ha pedig nem tudnának egymásközt megegyezni, császári királyi hivatalunknál fogva nekünk jut e dolgokban igazságosan dönten.

4. Régi szokás szerint, mennyiben az nem sérti a legfőbb hatalmat, a kormányzói, tanácsosi, megyei, szóval az összes közigazgatás és törvénykezés a régi állapotban maradnak, csak fontosabb ügyekben lesz helye a felséghez való fellebezésnek.

5. Hivatalokat tekintet nélkül a vallásra csak magyarok, székelek és szászok nyerhetnek.

1) Az első diplomában ez nem volt benne.

6. Magszakadás, vagy hűtlenség esetében a fiskusra szálló javak érdemes hazafiaknak fognak adatni, az ellenségtől visszafoglalt jószágok pedig régi birtokosaiknak, vagy jogutódaiknak adatnak vissza.

7. Az ország főkormányzóját, kit hajdan Vajdának hívtak, annak helyettesét, az erd. hadak főparancsnokát, a főkancellárt, a tanácsurakat, főispánokat, a székelyek főkapitányait, az ítélőmestereket s a többi méltóságokat erdélyi érdemes férfiaknak adjuk tekintet nélkül a vallásra és pedig úgy, hogy

8. a kormányzót, a főparancsnokot, főkancellárt, tanácsurakat és ítélőmestereket a rendek jelölik ki és terjesztik fel megerősítésre. A többi hivatalnokokat: királybírákat, szolgabírákat, alispánokat stb. régi szokás szerint választják és terjesztik fel megerősítés végett.

9. A tanácsurak (12) s a királyi tábla tagjai (12) közül legalább 3—3 katolikus legyen, a többiek lehetnek más vallásúak, a szebeni királybíró is tagja legyen a tanácsnak, egy ítélőmester legyen kath., a mostaniak azonban hivatalukban maradnak.

10. Az évi országgyűléseket a kormányzó a tanácsurakkal hívja össze, határozataikat megerősítés végett felterjesztik.

11. A kormányzó lakjék mindig a tartományban, esküdjék meg a hazai törvényekre, úgy ő mint a tanácsurak s a kir. tábla tagjai a kir. kincstárból kapják a fizetést.

12. Béke idejében 50 ezer tallér adót, Magyarország v. Erdély ellen való háború alkalmával pedig 400 ezer rhenes forintot fizetnek, terményekben is lehet ez adót fizetni. Az adót igazságosan vessék ki a rendek.

13. Új adót nem vetünk ki, sem a régit, sem a harmincadot nem fogjuk szaporítani.

14. A vitéz székelyek (siculi genus hominum bellicosissimum) saját pénzen katonáskodnak s ezért mentesek minden köztelertől, azonban a székely jobbágyok nem értődnek itt.

15. A szabad kereskedés mint a fejedelmek alatt volt, úgy marad ezentúl is.

16. A tized haszonbérlete mint régebben szokásban volt, ezentúl is a földesuraké, a haszonbér azonban a kincstáré.

17. Nagy és felesleges őrséggel nem fog sanyargattatni a tartomány, a szükséges beltöldi seregnek feje német lesz, ki csak hadi ügyekben fog a kormányzóval, a tanácsurakkal és a hadak főgeneralisával érintkezni, egyéb közigazgatási ügyekben nem szól bele.

18. A szász nemzet és az adófizető nép vállairól leveszszük az útasok s lovaik élelmezésének visszaélés által szokásba jött terhét s egyúttal meghagyjuk, hogy postákról az államtanács, vendégfogadókról a földes urak és a városok gondoskodjanak.

E diplomával Erdély önállósága megszűnt azon a címen, hogy hosszú időn át tagja volt a magyar szent koronának; kir. tartomány lett, de nem egyesített Magyarországgal. A régi politikai helyzet, a melyet a mai souzerain fogalommal jelezhetünk, megszűnt.

Eltelkintve attól, hogy a diploma végrehajtása a császár tetszésétől függ. nagyfontosságú és hatásaiban napjainkig érő volt a harmadik pont végére tett betoldás, mely meghagyja a rendeknek, hogy a katolikusokkal, kik az első két pontban foglaltakat magukra nézve sérelmeseknek tartják és a szászokkal, kik régi kiváltságaikat nem látják helyreállítva; egyezkedjenek s ha megegyezésre nem jutnának, ügyükben a császár maga fog dönten.

Nekünk úgy tetszik, hogy a bécsi kormány ezen rendelkezése a célból történt, hogy a rendeknek anyaguk legyen a viszálykodásra és elterelődjék figyelmük az önállóságot illető komolyabb sérelmekről. És úgy is volt: a rendi gyűléseken csaknem hat éven át katonaszállásolás és adókimvetésen kívül egyébvel nem foglalkoztak, mint a katolikusok és a szászokkal való egyezkedéssel.

A katolikusok bizva a híhű fejedelemben és kormányában, melynek élére nemsokára a hatalmas Kolonics állott s biztatva magyarországi hitsorsosaik által is, nagy okossággal és körültekintéssel munkálkodtak. A régi kath. Erdély lebegett szemeik előtt s most, a midőn a hatalomra támaszkodhattak, követelték a teljes egyenjogúságot, majd a mint megerősödtek, kívánták a többi felkezetektől a hegemoniát.

A katolikus status -- ekkor kezdi meg szép és fontos missióját, -- a rendek kívánságához képest 1692. március 24-én beadta a következő 6 pontban kívánságait:

1. Hogy nekik is lehessen, mint a többi bevett és be nem vett vallásoknak püspökük.

2. Hogy nekik is lehessenek, mint a többi vallásoknak felső és alsó iskoláik.

3. Hogy a kath. egyházi személyeknek hasonló szabadságuk és jövedelmük legyen, mint a más vallásuaknak.

4. A hivatal okbetöltésénél az egyházi és világi személyeknek

egyenlő szabadságuk legyen a szám meghatározása és sze mélyválogatás nélkül,

5. Hogy azon városokban és más helyeken, a hol több templom van, azokon osztozhassanak vagy legalább egy visszaadassék, a hol nincs templom, ott szabadon építhessenek.

6. Minden szerzet, a mely régebben Erdélyben volt, szabadon bejöhessen.

A protestáns rendek különösen az első és utolsó pontban kifejezett kívánságokat nem akarták teljesíteni. Féltek ugyanis attól, hogy a püspök régi javait visszakövetelhetné, s a jezsuiták, kik már akkor lappangtak Erdélyben, megbántanak a felekezeti békét s nagyon sokat visszatérítenének, miként Magyarországon, őseik vallására.

A protestánsok csökönnyössége s azon körülmény, hogy a katólikusok bizva hatalmas pártfogóikba, nem hogy engedtek volna, hanem mind többet és többet követeltek, eszközölte azt, hogy egyezsége több üzenetváltás után sem juthattak. Több sikerre vezetett a szászok sérelmei felől való tárgyalás április 24-én, a hat pontból álló kiegyezés létre jött.¹⁾

Ezután a rendek a kiváló jogtudóst Alvinczi Pétert Bécsbe küldik, útasítván, hogy mikép járjon el a religiók dolgában, a partiumra nézve, a fejedelem ügyében s más sérelmes ügyekben. A szászok külön útasítással Zabaniust s a katólikusok Baranyi G. jezsuitát küldik Bécsbe. A kormány csak egygyel volt tisztába, hogy t. i. nem ismeri el az ország önállóságát, egyébképen a háborus viszonyok miatt szüksége lévén Erdély békés birtoklására, Alvinczit sem utasította el, míg azonban megígérte kívánságai teljesítését, egyúttal biztatta úgy a szászokat, mint a katólikusokat is ügyük kedvezőbb elintézése felől akkor, ha az idő jobbra fordul.

A hadi események, melyektől függött Erdély jövője, kedvezők voltak, a császáriak Veteráni veszteségét leszámítva, diadalt diadal után nyertek s az 1697. zentai fényes győzelem után már előre látható volt, hogy Erdély ügye véglegesen elintéződik.

Bánffy György kormányzó, Bethlen Miklós kancellár és Apor

1) A szászokkal való kiegyezést l. Szász: Sylloge Tractatum 230—247. lapjain. Az idézett mű 165—230. lapjain vannak a katólikus és protestáns rendek közt való tárgyalások is részint latin, részint magyar nyelven. Az üzenetváltások s az együttes ülés vitái érdekes világot vetnek úgy a katólikusok, mint a protestánsok gondolkodására.

István kincstartó ekkor Bécsben voltak és maguk számára grófságot kaptak.

Ugyanezen időre esik az oláhok uniója érdekében indított mozgalom. Baranyi megnyerte Theophilus oláh vladikát (püspököt) s ennek hirtelen halála után utódát Athanasiust az unió ügyének s jóllehet úgy a gubernium, mint az országgyűlés is nagy akadályokat gördített a térítés elé, mégis az 1699 februárjában 2000 oláh pap írja alá az uniót.

Ekkorra már Erdély alkotmánya teljesen átalakult. Az 1699-ben lehozott pótdiploma intézkedéseivel Erdély önállóságának utolsó nyomai is eltűntek, Erdély véglegesen elszakítva Magyarországtól, a német császárnak külön provinciája lett.

INQUISITORIA RELATORIA SUPER FALSA VINI ALBAE-JULIAE
VENDITI MENSURA CONFECTA 1664.

Alazatos szolgálatunkat ajánljuk Nagdk mint Kgl̄s Urunkk.

Az jó Isten kegyelméből Ngdat kívánatos békességes allapattal jó egészséggel szerencseitesse boldogul.

Akarunk Ngdk mint Kgl̄s Urunkk értésére adni, hogy in A^o praesen 1664 die 22 octobris Fejérvármegyébe Gyula Fejérvárat lakó Ngd Causar. Fiscalis Directora nemzeti Diosi Gáspár Ur hozza minékünk maga nevére irt Ngd Kgl̄s compulsoriumjat, melybe Nagd nekünk is több alazatos hivei s szolgálai között Kgl̄messen parancsol hogy az előnkbe azon Ngod Kgl̄s parancsolattyának erejével hivatandó s jövő személyeket erős hűtellel meg eskütvé az előnkbe adandó utrum szerint voltaképpen megis elaminalnok. Mi azért Ngd Kgl̄s parancsolattyának engedelmesek levén, az fellebb megirt eszterdöbe, napon, Fejérvárat belső városba az Uj Collegiumba levő Levani Janos Deak Urk nemes Személyk szállásán létünkbe az Ngd Kgl̄s parancsolattyával előnkbe citált s jöt személyeket erős hűtellel meg eskütvé az előnkbe adot Utrum szerint voltaképpen meg is examináltuk kik hűtök után tött vallás tételek így következnek:

1. Testis Nobilis Thordai Szöcs Mihály de Alba-Julia Annor. circiter 40 juratq. examinatq. fassus est ad 2. Tudom, hogy Moldovai Kádár Jánosnak nem igaz eitele vagyon, s tőlle hozott egy eitel bort más igaz pecsétes eitelbe töltvé, reá vittem az bort, meg akaran mutatni az eitelének nem igaz voltát, az eitelemet az földhez verte, magamat is csaknem megvert.
2. Testis Szöcs Mihályné Paplanos Katha Annor 26 hűti után ad 2 úgy vall, mint az Ura.
3. Tes. Nobilis Dobos Moses de Alba Julia Annor. 33. juratq. examinatq. fassq. ad 2. Tudom, hogy Karolyi Péternének nem igaz eitele vagyon, mivel maga szija vallása szerint egy negyvenes hordo bort maga eitelevel hatvan ött forintra kimérte az Táboron az házánál is ugyan azzal mért, én pedig az igaz eitelemel nem mérhettem felleb egy negyvenest ötvenhatt avagy ötvenhött forintra.

4. Test. Dobos Moses felesége Kezdi Martha Annor 36 hūti után ad 2 ugy vall, mint az Ūra.
5. Testis Nobilis Martinus Szabó de Alba Julia Annor circiter 47 juratq. examinatq. fass. et exam ad 2. Hallottam hogy Karolyi Péterné az O bort az németekk. . 20 advan nem igazan mérte, de az eitele igaz-e vagy nem, azt nem tudom. Mintszentiné is az szerint merte.
6. Tes. Szabó Martonné Toroczkaí Borbára Annor. 32 hūti után így val ad 2. Tudom azt, amikor az németek Colosvárral hozánk jöttek en hozzám is szállottak, három eitel bort hozatván Karolyi Peternétől kevésnek itélvén lenni, magam mértem meg, kétt eitelnél is keveseb lött az bor.
7. Testis Nobilis Lakatos Miklos de Alba-Julia Annor. circiter 33. juratq. examinatq. fassq. est ad 2. Tudom azt, hogy Kerekes Tamásnénak nem igaz eitele vagyon. Moldovai Kádárnének is, mert italok mérésekor az maga eitelet soha ki nem akart adni, hogy meg merjük, bort árult pedig.
8. Testis Lakatos Miklosné Koztocs Anna Annor circiter 28 hūti után így vall ad 2. Tudom azt, hogy Dobos Mosesnének eitele nem egy az varos eitelével.
9. Testis. Fejérvárat városi renden levő Nagy Ilona Annor. circiter 36. hūti után ad 2 így vall: Tudom azt, hogy Moldovai Kadar Jánosnének hamis eitele vagyon. Szigyártó Pálnének is Kis Jánosné is az olan mértékbe szilva szemet be tévén, azzal merte az piaczon az olait, az melyért az Biro meg is akarta büntetni.
10. Tes. Fejérvárat városi renden levő György Deákné Dalinyai Katha Annor circiter 46 hūti után ad 2 vallyá. Soha Mintszenti Istvánné korcsomájáról igazán mérve bort nekem nem hoztak.
11. Testis. Fejérvárat városi renden levő Lakatos Gergely Annor circiter 45 hūti után ad 2. így vall: Maga Károlyi Péter az itt valo Praedicator Ūm előtt vallotta, hogy az eitele jó s igaz, de az Feleségének az keze hamis.
12. Testis. Fejérvárat városi renden levő Nagy Bányai Kádár János Annor circiter 50. hūti után ad 2 így vall: Tudom azt, hogy Kerekes Tamásné tavaly nem igaz eittel mérte az bort, az Vásárbiro rea cirkálván, Fejérvárat lako Somboriné eitelének mondotta lenni.

13. Testis. Nagy Bányai Kadar Janosne Nagy Margit Annor circiter 45 hūti után ad 2 igr vall: Tudom azt, hogy Dobos Moses eitele nem igaz, mert magam az igaz eittel megpróbáltam, tollek bort hozatván.
14. Tes. Galgoczi Jánosné Nagy Sára. Annor circiter 25 hūti után ad 2 igr vall: Tudom hogy Moldovai Kadar Jánosnének az eitele nem igaz.
15. Tes. Mintszenti Istvánné Por Anna Annorum circiter 38 ad 2 hūti után az ezelőtti valo vallo szerint vall. Mindezek Fejérvár városának becsülletes lakosi kikk hūtek után tött vallás tételeker mi is Ngdk mint Kgl̄s Urunkk hītünk szerint ugy irtuk meg, pecsētünket s kezünk irásával megerosittetvén. Ezekk utánna In (=Isten) Ngdat̄ jó egészséggel bekességes állapotallaldgya meg sok esztendőkig. Datum Ao die locoq̄ in proenotatis
Correcta per eosdem

Ngdk alazatos szegény szolgai
Nobiles Albenses

Szöcs Gaspar. Cluj / Central University Library *Johannes Levai.*

Kivül: Illimo ac Celimo Principi
D. D. Michäeli Apaffi Dei grää
Principi Tranniae partiū Regni
Hungar. Dno et Siculor. Comiti
D. D. nobis clementisso.

(Orsz. Ltár. Gyfehérvári káptalan. Cottus Alb. Cista 5. Fasc. I.^m N° 63. Két íven, 4 oldalon.)

Az eredeti után közli;

TÖRÖK BERTALAN.

JEZSUITA DRÁMA-KÓDEKSZEK A BATTHYÁNEUMBAN.

Az iskolai drámák iránt az irodalomtörténet mind nagyobb és nagyobb érdeklődést tanusít: a szakfolyóiratok egymásután ismertetik a különböző korból származó és különböző iskolákban előadott drámákat. Tagadhatatlan, hogy a kutatóknak ez az élénk érdeklődése nem hiába való, mert ha lassanként sikerülni fog a még számtalan lappangó iskolai drámát s a velök egy s más vonatkozásban levő irodalom- és paedagogia történeti adatokat napvilágra hozni: akkor mind színészetünk gyermekkoráról, mind iskoláink be'ső életéről színesebb és hivebb képeket lehet majdán festeni. E festőknek munkáját szándékozom megkönnyíteni azzal, hogy a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban levő két, jezsuita drámákat tartalmazó, kódekszet megismertetem.

Az egyik, mely 424 folióból áll, teljes bőrkötésben van. Az erős, fehér bőrbevonaton, ékes barát-gót betűkkel írva, a bibliából egy kis rész olvasható. A kódekszben levő drámák a 17. századból valók s latin nyelvűek. Mint látni fogjuk, a darabok nagyrészt Bécsben kerültek színre, de hogy későbbben hazai iskoláinkban is megfordultak, bizonyítja a kódeksz első lapjának ez a felirata is: „Residentiae S. I. Cibinii 1736.“ A mint a kódeksz Szébenből Gyulafehérvárra került, úgy vándorolhatott Szébenbe is más helyről.

A gyűjteményben a következő című darabok vannak: 1., *Zeno sive fratrum concordia saeva*. 2., *Sancta crux*. 3., *S. Domitianus Carintiae Archi-dux*. 4., *Fortuna Lunatica*. 5., *Joannes Baptista*. 6., *Cyrus*. 7., *S. Franciscus Xaverius Indiarum Apostolus*. 8., *Maria Virgo Blasphemiarum victrix sive Julianus Apostata ob blasphemias divinitus interemptus*. 9., *Bellona e Ludus sive Sebastianus* . . .

A *Zeno* c. verses drámának sem előadása helyéről, sem idejéről nincs említés. A darab beosztása ez: 1. Protasis. 2. Epitasis. 3. Catastasis. 4. Catastrophe. — A márgókon későbbi kéz más tintával a rendezésre vonatkozó s a szereplő személyeknek szóló utasításokat

jegyzett fel. A darabnak tárgyáról az argumentum ad nagyjában felvilágosítást. Fordításban így hangzik: „A Kr. u. 482. évben a buja és embertelenségéről hírhedt izauri Zeno volt ura a keleti birodalomnak. Midőn a csillagjósoktól azt hallotta, hogy erőszakos halállal fog kimulni, hozzá hasonló kéjenc és kegyetlen testvérenek Longinusnak segítségével és az előkelők meggyilkolásával megkísérelte a sorsot kijátszani és uralkodását biztosítani. Testvére biztatására tehát Harmatiust a kiváló hadvezért, a rendkívül szelid és hosszútűrő Pelagiust megölette. Egyedül a ravasz és furfangos Anastasius, ki márrégóta butaságot színlelt, tudott elhárítani magáról minden gyanút. Ez maga is vágyván az uralomra, a maga részére nyerte Ariadna császárnénak kedves, de istentelen tanácsosát Urbitiust, kinek segédelmével lázadást keltett az udvarban s az elfogott Zenót élve eltemettette, a futásközben elesített Longinust pedig lefejeztette.“

A darab szerkezetét a következőkkel ismertetem. A protasis, mondjuk első felvonás, állhat jelenetből (scena.) A hadifogságba került és Zenótól megöletett Basiliscusnak (ki tudvalevőleg I. Leo császár sógora s ennek halála után Zeno vetekedőtársa volt) szelleme megjelenik. AB2 színpben Zeno Euphemianus csillagjósval tanácskozik sorsáról. Közben fellép Longinus, Zeno testvére, azzal a szándékkal, hogy bátyját megölje (3). A gyilkosság nem sikerül, sőt a két testvér kibékül. Zeno pedig Harmatius fővezérnek fiát, Basiliscust, az apának adott szava ellenére hivatalaitól megfosztva, az udvartól elűzi s végre Pelagius ellenzése dacára örökösének Longinust jelöli ki (5). Erre Pelagius panaszt emel a patriárchánál az udvar erkölcstelensége miatt s panaszát Gazaeus rhetor is támogatja kit Longinus gyermekkorában megfosztott szüleitől.

Az epitasis kilenc jelenetének tartalma: Longinus a Pelagius ellenzése miatt érzett fájdalmát zenével enyhíti s álmában meglátja jövő sorsát. Anastasius megtudván Zeno és Longinus terveit, maga is vágyakodni kezd az uralom elnyerésére s első sorban Gazaeus rhetort teszi el láb alól méreg által.

A 4. jelenetben Longinus és Zeno titkos terveikről beszélgetnek, de a Harmatius hazatéréséről hozott hírek elrémítik őket. Anastasius és Urbitius tanácsos titkon megegyeznek, hogy Harmatiust a császár ellen felláztatják. E végből Urbitius a háboruból szerencsésen hazatérő vezért szívesen üdvözli, majd tudtúl adja a Zeno szószegését,

mire Harmatius csakugyan bosszút fogad a császár ellen. Anastasius pedig a katonákat pénzzel megvesztegeti.

A c a t a s t a s i s: Zeno Anastasiustól megtudja Harmatius ter-
vét s mindent előkészít elfogatására. Harmatius elnyomva fájalmát
végreakarja hajtani a gyilkosságot, de Zeno már szavától megbetegszik.

Majd Urbitiust nagy pénzösszeggel a katonaság kiengesztelé-
sére küldi. Ezt azonban Anastasius ráveszi, hogy hazudja azt, hogy
a pénzt ő küldi s kiszínezvén a császár kegyetlenségét, a katonákat
az ő részére nyerje meg. A terv sikerül.

A c a t a s t r o p h e: Pelagiust lefejezésre ítélik, de az igazságtalan
ítélet miatt elkeseredett Proclus elrohan s a vesztőhelyen egy csapat
polgárral jelenik meg, hogy a lefejezést megakadályozza, mi azonban
nem sikerül. Zeno és Longinus látván az áldozat fejét, vigadoznak.
Zeno mulatságot rendez, melyen Anastasius és Urbitius társaságá-
ban poharozik és kockázik. A két vendég elhatározza, hogy az ittas
császárt megöli s Urbitius a katonákat a gaztetre elő is készíti.

A lakomát a katonák belépése, kik Anastasiust kiáltják ki
császárnak, megzavarja. Zenot élve temetik el. Majd Longinust
lefejezik. A tragoediát Basiliscus tyrannus szellemének megjelenése
és beszéde zárja be.

A beszéd alatt, a marginalis jegyzet szerint, megjelennek a
színen azoknak holttetemei, kiket Zeno megöletett.

A második darab teljes címe ez: „*S a n c t a C r u x t e r t i o p e r*
Heraclium imperatorem in monte Calvariae defixa, Tragoedia, a
juventute Academica Viennae Austriae tertio in scenam data, Anno
Domini M.DC.XXXIII. die 27. Februarii.“

A darabnak tíz nyomtatott levélből álló tájékoztatója, mondjuk
színlapja van, melyen meg van az argumentum, majd az öt actus
scénáinak kivonata, végül a szereplő személyek névsora.

A tulságos terjedelmű darab szerzője tárgyát *B a r o n i u s* anna-
leseiből merítette. *C o s h r o e s* perzsa király, miután Jeruzsalem
elfoglalta s a keresztények közül sokat legyilkolt, sokat szolgaságra
vetett, a szent keresztet, melyet egykoron Sz. Ilona a Kálvária
hegyére helyezett, Perzsiába vitette.

Ez alatt Heraclius, keletrómai császár, számtalan vereséget
szenvedvén, békét kér a győzelemtől ittas perzsa királytól, melyet
ez azon feltétel alatt ígér meg, ha Heraclius elhagyja Krisztus hitét
s a perzsa isteneket fogja tisztelni. E kétséges helyzetben sok bőjtölés

és imádkozás után elhatározza Heraclius, hogy a perzsák ellen hadsereget szervez. Szétküldi embereit, hogy pénzt gyűjtsenek össze s e célból még a szent helyeket és klastromokat se kiméeljék. Az összegyűlt sereg felett szemlét tart Heraclius s a szent keresztre megesketi. Serege élén Perzsiába megy, Coshroesnek három seregét teszi tönkre. A szerencsétlenségtől megtört perzsa király elmenekül s Medarsent, kisebb szülött fiát, nevezi ki helyetteséül; azonban Sinochius az idősebb fiú ezt a gyalázatot nem akarja tűrni s elhatározza, hogy apját, uralkodó testvérét s két kisebb öcsjét megöli. Csakugyan a menekülés közben elfogott apját s testvéreit bilincsekbe vereti, majd rövid idő múlva megöleti őket; végre bizonyos feltételek alatt, melyeknek egyike szerint a szent keresztet vissza kellett adnia, az uralmat megszerzi Heraclius-tól. A visszaszerzett kereszttel Jeruzsálembé ér Heraclius s arannyal és drága gyöngyökkel ékített ruhába öltözve saját vállán iparkodott azt a Kálvária hegyére felvinni. De minél inkább akart előre menni, annál inkább huzatotott hátra. Midőn e csoda miatt maga is, meg a körülötte levők is megrendültek, előlépett Zacharias, Jeruzsálem főpapja, s így szólt: „Császár! a keresztvitelénél ne használj ily ékes ruhát, hanem utánozd Jézus Krisztus szegénységét és alázatosságát!” Ekkor Heraclius levetvén diszes ruháját, gyászruhát öltött magára s könnyű szerrel vitte fel a keresztet arra a helyre, a honnan a perzsák elvitték.

A darabban 123 szereplő van, tehát igen alkalmas volt a szülők ama hiúságának kielégítésére, hogy fiúkat szerepelni láthassák az iskolai ünnepeken. A fellépett tanulók közt 9 magyar is volt, kiknek nevét érdemesnek tartom közölni: 1. Stephanus N a g y. Nob. Ung. Nadasdiens. Log. 2. Paulus S z e n t y m r e y N. Ung. Log. Aulæ ductor. 3. Franciscus T o l n a y N. U. Poson. Clericus S. Joan. Eleemosynarii. 4. Joannes C h e r e n i N. U. Rhetor 5. Sigis. N a g y m i h a l i N. U. Log. 6. Joan. N a m i n y N. U. Rhet. 7. Mich, N a g y N. U. Log. 8. Franc B a r ó t h y N. Transyl. Log. 9. Laur. J a c o b i Ung. Poet.

A harmadik darab: „S. Domitianus Carinthiae archi-dux et apostolus“ annyira helyi érdekű és helyi vonatkozású darab, hogy alig hisszük, hogy magyarországi iskolákban színre került volna, miért is nem tartom szükségesnek ismertetését.

A *Fortuna Lunatica* című darabnak felosztása is különbözik a többiétől. Ebben a szokásos prologust *praeludium*, az *actus*-okat *hora* (5), a scenat *quadrans* pótolja. A *praeludi-*

umban arról van szó, hogy a keletrómai birodalom sok hányatás után tönkre jut. A szereplők sajátságos vegyüléke az elvont fogalmaknak és szellemeknek: Fortuna Lunatica, Fides Innocentia, Seditio, Europa, Asia, Crudelitas, Constantinopolis, Genius Justiniani, Gen. Absimari, Gen. Leontii, Gen. Philippici.

Az 1. horában Justinianus az uralkodás vágyával gyanúsított vezérét, Leontiust, börtönbe záratja, s a birodalomra való felügyeletet Steph. Eunuchusra és Theosodiusra bizza, míg ő a harcba indul. A fogságban levő Leontinusnak Pál nevű astrologus szabadságot és uralmat jósol. A jóslat nemsokára teljesedik, mert a polgárok nem lévén megelegedve a kormányzókkal, megátkozzák a fejedelmet s midőn Leontius feltöri börtönét, a nép őt császárnak kiáltja ki.

A 2. horában a fogoly Justinianust Leontius elé viszik, s miután orrát levágták, száműzik. Stephanust és Theodorust lassú tüzön való megégetésre itéli Leontius. A sors azonban fordul, a katonák Absimarust Tiberiust választják császárnak, ki Leontiust maga elé idézi. Ezt a felvonást is chorus zárja be, melyben a sors változandóságáról van szó.

A 3. horában Absimarust levágtatja Leontius orrát (miként ez a Justinianusé) s bilincsekbe vereti. Eközben Chaganus avar király Justinianust szívesen fogadja, sőt vejévé teszi, de nemsokára pénzzel megvesztegettetvén, elhatározza a foglyot Absimarusnak kiadni. Justinianus értesülvén a tervről, a számára kirendelt orgyilkosokat félreeső helyre csalja, megöli őket s elmenekül. A bolgár királytól, Trebelliustól szívesen fogadott szökevény hadsereget szervez s ezzel elindul birodalma visszafoglalására.

Justinianus (4 óra.) Bizancot elfoglalja s Absimarust, Leontiust halálra itéli. Csakhamar azonban a Chersonesusiak a száműzött Philippicust választják meg császárnak, a ki Elissal, kire Justinianus a hadseregét bízta, összeesküszik. Justinianus meghallja Elias elpártolását s Philippicus császárrá választását, miért is fiával Tiberiussal fegyverkezni kezd. Kegyetlenül áll bosszút Eliason, kinck két fiát megöleti, feleségét pedig Indus nevű szolgájának adja.

Philippicus (5 óra) Eliással elfoglalja Bizancot, Justinianus fiát, Tiberiust, az oltár előtt, a hova menekült, elfogják s megölik. Majd Elias megtudván fiainak megöletését, nekivadulva saját kezével veszi fejét Justinianusnak. — A darab ezzel a párbeszéddel végződik: Justinianus: Ölj meg rabló, hogy szellemem mihamarább üldöződ

lehesse. Elias: Halj meg! tovább nem késlekedem. Ragadd meg katoná! s hogy minden polgár lássa a hazának visszaszerzett nyugalmát, fejét az egész városban mutogatni kell! Így pusztul el a kegyetlenség!

Érdekesebb reánk nézve a következő, Keresztelő Szent János tragédiáját tartalmazó darab, melyet Nagy-Szombatban, 1639-ben hoztak színre. A mint a prologusból kitűnik, az akadémiai ifjak a darabot nagylelkű maecenasaik: Imre esztergomi érsek (archipraesul) és Miklós nádor (prorex) tiszteletére előkelő közönség jelenlétében adták elő. Összevetve az adatokat, úgy gondoljuk, hogy az emígy megszólított személy: „illustrissime Maecenas, Reverendissime Archipraesul Emerice“ nem más, mint Lósy Imre esztergomi érsek, ki 1580 körül született s 1642-ben halt el épen N-Szombatban s ki életében rendkívüli érdeklődéssel viseltetett a n-szombati akadémia iránt. Az „illustrissimus ac excellissimus hospes Nicolaus, patriae prorex“ meg nem lehetett más, mint Eszterházy Miklós nádor, ki 1582-ben született, s 1645-ben halt el s ki még Pázmány Péterrel is többször részt vett a nagyszombati főiskola ünnepin.

Az 5 felvonásból álló s a bibliából eléggé ismert tárgyú darab tartalmát bemutatni feleslegesnek tartom, de annál érdekesebbnek tartom a tragédia befejezése után következő epilógus teljes fordításban közölni. Véleményem szerint ez a részlet élénk világosságot vet arra, hogy az iskolai jutalmazások mily nagy arányúak voltak a XVII. században s hogy a tanulók mennyire számot is tartottak ezekre.

Pro distributione praemiorum.

Személyek: Labor, Sex pulli, Liberalitas.

I. pullus. Ó Jupiternek ragyogó lelke, Munka barátom! II. pullus Euryalusom. III. Püadesem. IV. Én a te Nisusod (vagyok.) V. Én a te Orestesed. VI. Én a te rabszolgád. I. Jutalmat! Mind Édes Munka ó adj jutalmat! Munka. Takarodjatok, semmim sincs. I. p. A Munkának kötelessége a jutalmazás. II. p. Sőt az is, hogy bőkezű légy. III. Mézes Munka. IV. Aranyos Munka! Mind. Adj jutalmat! Munka. Takarodjatok szemtelen legyek. A kiszípolozott öregnek csontján kívül már semmije sincs. Mit zugtok hát oly kegyetlenül zsbongó darázsok? Mondtam, semmim sincs. I. Nincs? II. Komolyan nincs? III. Semmid sincs? Munka. Valóban semmim sincs. I. Tehát óh istenek haszontalanul repült el annyi fáradságos nap? II. Hát hiába raboltunk el Morpheustól annyi órát? III. Hát szüleink kedves karjaiból kiszakadva, azért jöttünk a

munka táborába, hogy a jutalomtól megfosztódjunk? IV. Tehát fáradásaink hiába valók voltak? V. Gonosz, adj jutalmat! VI. Igazságtalan vagy. Fegyverre pajtásaim! Rohanjátok meg! Mind Háládatlan, fogsz adni jutalmat? Munka. A méhnek is meg van a maga fulánkja. Álljatok elő! Aranyos boldogságot jövendölök. Ime, a mit a szegény munka pénzesládája megtagad tőletek, bőségesen meg fogja adni a Maecenas a gazdagok, a méltóságosak szive Menjetek, zörgesetek s ki fog nyilni I Rajta pajtások! valahára kincs rejlik itt. II. Ássuk ki. III. Nyissátok ki a szív ajtajit. IV. Nyissátok ki a zárat. V. Nyissa ki, nyissa ki minden vendég. VI. Nyisd ki minél gyorsabban. VII Hát miféle „Janus Olusius“ reteszelt be? I. Ó bárha valahára ebből a piros tojásból élénk ugrana a leggazdagabb Castor. II. Nyisd fel az ajtókat; hagyj fel a háborúval. III. Csalódom? Szivem dobog, csikorog az ajtó. Ime a felséges bőkezűek. Rajta, vigadjunk. Bőkezűség. Nem mindnyájan gyászoljuk ma a régi Rómával az eltemetett Maccenasokat Itt vagyok én a Lósy-féle Bőkezűség, ki mindig a Muzsák barátja vagyok. Itt van a nagyméltóságú és főtisztelendő érsek, a kinek kedvező csillagzata és védő szárnyai alatt hoztátok színre, akadémiai ifjak, e szent épületnek patronusát Keresztelő Jánost; itt van, mondom, ki a tudományokra ritka bőkezűséggel gondol s a ki a gazdag bőségszarúból a tudomány mezején munkálkodóknak nagyszerű adományokat osztogat. Rajta hát akadémiai Munka, a méltóságos Imre hercegtől bőkezűen kiadott jutalmakat oszd ki bőkezűen.

Jutalom kiosztás után.

Bőkezűség. Most tehát rajta Muzsáknak okos gyermekei, járuljatok hálásan az oly bőven kiosztott ajándékért Lósy szívéhez.

Munka: Megittátok a vizet, most tehát mindenkinek kútját kölcsönösen koszorúzzátok meg.

I. A hány gyöngy a tengerben, II. a hány csillag és csillagzat, III. a hány pehely a madár szárnya alatt: — IV. szívvel lélekkel annyi őszinte köszönetet mondunk.

A következő darab címlapján ezt találjuk: „Cyrus, acta ludis nuptialibus potentissimi Ungariae regis Ferdinandi III. et Mariae a Caesareo et Academico Collegio societatis Jesu Viennae. Authore R. P. Scipione Scambata ex eadem Soc. Jesu.“

Cyrus története nagyon kedvelt tárgy volt az iskolai drámák szerzői előtt; nagyon sok Cyrust tárgyaló iskolai dráma ismeretes, melyek sem szerkezet, sem felfogás tekintetében nem igen különböznek egymástól. Ezért még rövid tartalmát sem tartom szükségesnek megismertetni. E helyett ide iktatok az I. felv. 1 jelenetéből néhány sort, melyek világosan megmutatják, hogy a jámbor szerző minő célzattal tartotta alkalmasnak Cyrus történetét színrehozni a III. Ferdinánd tiszteletére.

E z s a i a s proféta szelleme jelenik meg a színen, ki a jövőbe tekintve semmi vigasztalót, semmi jót nem lát; zsarnokok uralkodnak egymásután a földön; bűn és bűn mindenfelé; semmi tisztelet a szent dolgok iránt; a templomok leromboltatnak mindenfelé. De egyszerre csak más színt ölt fel a látomás; jobb idők következnek.

. Dabunt,
 Ventura Cyros saccla meliores dabunt.
 Auguste Constantine, te Cyrum, vocem,
 Quo rege pietas scepra terrarum reget;
 Auguste Ferdinande te Cyrum vocem,
 Cujus triumphis auspice relatis Deo
 Eversa Solyma surget ac Babylon ruet.
 Properate secla, currite optati dies.
 Sed quem voco? te, genitor Augustae domus.
 Sidus, piorum columen, Europae decus,
 Secunde Ferdinande pietatis notae
 Nulli secunde, laudo, cui fulgens pari
 Leonora celsi socia iungetur chori.
 An te Parentis inclitum exemplar tuum
 Tertie, sed olim posteris ter maxime
 Future Ferdinande, cui regium genus
 Maria clarum gentis Hesperiae decus
 Jungetur. O par nobile! o taedas pares!
 Hic Cyrus alter, altera haec terris est
 Anima Amason, maius imo aliquid ferent.
 Properate secla, currite optati dies!

A tulajdonképeni prologust pótoló eme első jelenet után kezdődik a darab cselekvénye.

Hosszú öt felvonásból álló darab a „S. Franciscus Xaverius Indiarum apostolus“ című. Úgy látszik, hogy ez a tárgy is kedves volt az iskolai drámák szerzői előtt. Emellett bizonyít az is, hogy a pozsonyi kir. kath. főgymnasium régi könyvtárában levő s A v a n c i-

n us Miklós jezsuita drámáit tartalmazó gyűjteményben egyik darabok ez a címe: „Zelus, sive Franc. Xav. Indiarum Apostolus.*) Ez a gyűjtemény 1669-ből való, tehát a mi drámánk idejével jó részt megegyezik. Hogy vajjon a két darab azonos-e, összehasonlítás nélkül meg nem állapíthatom. Jellemző darabunkra, hogy szokatlanul nagyszámú karének fordul elő benne. Egy utasítás pedig a mellett bizonyít, hogy a színpadi technika kellő módon ki lehetett fejlődve: „Aperitur coelum, cum nube descendit S. Thomas aliisque canentibus melicis.“ Egyik felvonásban pedig a melicusok a felhők közül énekelnek.

Lesle V al t e r, III. Ferdinand kamarásának és testőrkapitányának, ki a tanuló ifjúság bőkezű maecenas volt, tiszteletére adta elő a jezsuita akadémia ifjúsága 1635-ben Bécsben a következő című darabot: „Maria virgo Blasphemiarum victrix sive Julianus Apostata ob blasphemias divinitus interemptus.“ A darab előtt nyomtatott színlap van, mely latin és német nyelven, az egyes felvonások rövid tartalmával ismerteti meg. A szereplő személyek száma: 68, köztük magyarok: Paul. Szentimrei phil. Baccal Georg. Kovács Petr. Oborocz i phil. Bacc. Georg. Berdoc i art. et phil. Baccal.

A darab felosztása eltérő a szokásostól, a mennyiben a c t u s o k és s c e n a k helyett két főrészből áll (pars), majd az első rész 12 i n d u c t i o r a, a második rész pedig kilencre oszlik. Az I. rész a „Blasphemiae Juliani“-t, a II. „Juliani Blasphemi interitust“ tárgyalja.

A Julianus blasphemiai ezek: Elrendeli, hogy Krisztus ezután egyszerűen Galileinek hívandó; megakarván Krisztus jövendölését cáfolni, megparancsolja a zsidóknak, hogy a jeruzsálemi templomot építsék fel. Midőn a zsidók a templom helyét akarják kipécézni, hirtelen egy keresztalakú fény vetődik a földre s megakadályozza a munka folytatását. Julianus azonban tovább megy istentelenségeiben s a kereszttség jelét fejéről vízzel s kezéről egy áldozati barom vérével lemosva, mindent elkövet Krisztus meggyalázására: így az evangéliumból néhány verset idézve, azokat hamisaknak, hazugoknak mondja s kineveti. A Julianus gázságai természetesen a pogányokat is felbátorítják a keresztények ellen. Egy antiochiai keresztény imádkozik egy kereszttel ékesített oltár előtt, mely ájtatosságában megzavarja egy Libanius nevű sophista, azt kérdezvén gúnyos célzással

*) Schönvitzky Bertalan dr. a pozsonyi kir. kath. főgymn. története. 165 l.

az imádkozótól: „Ugyan mit tehet egy ácsnak a fia?” De a keresztény sem marad adós a felelettel, mondván: „Koporsót csinál a Julianus temetésére“. Julianus a keresztényeket számúzi csapatosan s őket az országból saját hiveinek vad ujjongásai közt kísérteti ki.

Egy alkalommal pedig a keresztény katonákat, kik sem a pogány isteneket, sem a császár személyét nem akarják isteni tiszteletben részesíteni, megfosztatja fegyvereiktől s elküldi a vesztőhelyre. Itt azonban az utolsó pillanatban megakadályozza a tömeges kivégzést mert nem akarja Krisztusnak megszerezni azt a dicsőséget, hogy érte az ő közreműködésével martirhalált szenvedjenek.

(II. r.) Julianus készül a perzsák elleni harcra s a pogány isteneknek mindenféle ajándékot ígér s megfogadja, hogy a háború szerencsés befejezése után minden keresztényt Jupiternek fog feláldozni. A Constantinus-féle keresztrel ékített hadizászlót nyilvánosan széttépi. Három udvari ember összeesküszik Julianus meggyilkolására, de az égiek ebben megelőzik őket. Szűz Mária ugyanis átad megbízottjának egy tört azzal a rendelettel, hogy Jul.-t döfje át. Mercurius a rendeletet végrehajtja. Jul. a sebéből kifolyó vért felmarkolva az ég felé dobja e szavakkal: „Győztél Galilei, Iakjál jól Názáreti!“

Látnivaló e rövid ismertetésből is, hogy a szerző még a valóban tragikus tárgyat sem tudta drámailag feldolgozni

Kodekszünk utolsó darabjában Sebestyénnek (1554—1578) a szerencsétlen portugál királynak sorsa van tárgyalva. Ez a hitbuzgó és rajongó fejedelem, ki még a keresztesháborúkat is felakarta újítani, a mórokkal is harcba keveredett s az Akazárnál vívott csatában elesett.

Argumentum: Két király, Sebestyén és Moluccus (mór) csatában elestek. Ezt mindjárt a csata elején leterítette egy golyó, amazzt a csata folyama alatt ölték meg. A fezzani Mahometnek azonban, ki Sebestyénnek a háborút tanácsolta, a sorsa ismeretlen; némelyek szerint valamelyik afrikai folyó hullámaiban lelte halálát. Az eset eléggé mutatja Bellonának változandó szeszélyét. Ez a darabból levont erkölcsi tanúság.

Ezzel a korra nézve régibb dráma-kodeksz ismertetését befejeztem, hogy áttérjek egy későbbi eredetű, de reánk nézve sokkal érdekesebb gyűjtemény bemutatására.

Ennek a gyűjteménynek darabjai közt vannak magyar és latin nyelvűek. Jelenlegi formájukban mind a XVIII. század első feléből

valók. Egyik-másik darab egy s más tekintetből rendkívül érdekes. De ez ki fog tűnni az ismertetés folyamán.

Látni fogjuk, hogy a XVIII. sz. iskolai drámái már a hazai történetből, sőt a népi s társadalmi életből is keresnek tárgyat,

Mindjárt az első darabnak ez a címe: *Szigeti Zrini* Miklós. A darab eredetére vonatkozólag ezt a feljegyzést találjuk: „Magyar Országhoz önnön hazájához való szerelmét Deák nyelven játékkül, felvette egy Nevezetes spanyol ágból eredő szerzetes Ember Posomban 1738. M.-Ország Érseke Udvarában. Magyarra fordítottatott 1753-ikban Nagy-Szombatban“ Hogy ki legyen ez a spanyol ágból származó szerzetes, megmondja gyűjteményünk egyik latin nyelvű drámájának címlapja: *Zrinus ad Sigethum Acta Posonii Anno 1738. XI. Cal. Febr. Auctore R. P. Edmundo Frize Societ. Jesu.*“ És Schönvitzky Bertalan (A Pozsonyi kir. kath. főgymn. tört.) munkájában a 199. lapon az 1737/38. iskolai év tanárai között meg is kapjuk a *Friz* nevét, csakhogy nem *Edmundus*, hanem *András* néven. Az a körülmény, hogy kéziratunkban az *Edmundus* név más tintával későbbi bejegyzésnek látszik, a tévedést megerősíteni látszik. A játék sommájában dolgozási módjára vonatkozólag ezt mondja a szerző: „Mivel pedig a versszerzőknek igazsággal határos dolgokat szabad költeniek, én is ezeket követvén a játéknak mind izire mind az indulatoknak felgerjesztésére Zrini fiatskáját a várban bezárom és az Atyával együtt a Törökre viszem.“ A játékban fenforgó személyek: Zrini Miklós; Ennek Fiatskája Kiss Zrini; Két ezredes és egy százados (Kapitányok), A vitézek és szolgák.“

A darab három kímenelelből áll.

Az I. kím.-ben egyik kapitány felhozván, hogy a vár már teljesen rom s fel van perzselve. azt. veti fel, hogy a várat fel kellene adni. A második kapitány helyesli ugyan az eszmét, de tudja, hogy ezt hiába adnák elő Zrinyinek. Ezért megismerteti a maga eszméjét, melyet az atyai szeretetre alapít. Szerinte Zrinyit arra kell kérni, hogy a várban levő ártatlan fiacskáját ne döntse a pusztulásba állhatatos ellenállásával.

Ekkor (II.) éppen arra megy a kis Zrinyi, kinek el is mondják a tervet.

A fiucska azonban szörnyen megbotránkozik s leszídjá őket, mert ő a maga sorsával nem törődik, mikor a haza dicsőségéről van szó. Hiába próbál az egyik kapitány lelkére hatni ilyen formán:

„De kérlek, hogyan keseregjek? midőn képzem, hogy angyali Orcádat az hervasztó halál meghalaványította s szemed gyémántit setétség beárja, lilium mógyára gyengédeden felnőtt és deli testecske, mely sok sebbe borul?“ Majd más húrokat penget. Kifejti, hogy a hazának inkább használhat, ha felnő s akkor a törököket akár Konstantinápolyon túl üzheti. A jövőnek elrajzolt képe végre megtántorítja a kis fiút, elhatározza, hogy szóba hozza apja előtt a feladást.

Az apa azonban keményen lepirítja fiát. Akkor „példa, nem katona leszesz.“ Az apa feddő szavainak hatása alatt a fiú leborulva kér bocsánatot s elmondja, hogy a kapitányok tántorították meg. Zrínyi ezután díszbe öltözik, a vár kulcsait zsebébe teszi, mondván: „Ez lesz az én arany gyapjam, a mely M. Ország szentelt vitézévé teszen.“ Felköti apjától örökölt kardját s hatásos, retorikai figurákban bővelkedő buzdító beszédet tart vitézeihez s így végzi: „Te mindenkor M.-Országban könyörülő Felséges Isten még az idétt is, midőn a mi nemzetünk Téged nem esmervén, bálványoknak tévén áldozatot, mostanában mit fogsz cselekedni, midőn tévelygés nélkül tégedet imádunk s tiszta szívből magunkat neked feláldozzuk? Hogyha az ég elrendelte a pogánynak zsámolyára tenni nagy Asszonyunk Országát, hogyha hazánknak hasznára felszentelt vérünk, veszedelmünk fogatlanná lesz s meg nem gondolhattya országunk romlását, helyesebb ennek veszte előtt, hogy szemünk ne láthassa keserves romlással végezni életünket s e Nemes Orzágnak gyászos koporsója testünket temesse. De lesz gondgya az irgalmas Istennek édes Országunkra. A mi vérünkkel megöntöztetett föld mit teremhet egyebet, ha nem diadalmas koszoruk virágát?“

E beszédre a két kishitű kapitány is leborul s bocsánatot kérve felajánlja életét. Az egész órség kardot ránt mely tény megnyugtatója Zrínyit, ki lelkesülten felkiált: „Igy, így, nagy örömmel illik az hazáért letenni Lelkünket.“ — Az egész darab, mely a szigetvári esetből csak egy epizódot ragad ki, már a tárgy természeténél fogva sem lehetett egyébbé, mint egy a hazaszeretetet dicsőítő párbeszédbe szedett történeti darabbá. Habár a darab, miként láttuk, fordítás, nyelve mégis sok tekintetben érdekes. Ime mutatványul ide iktatunk néhány jellemző szólásmódot, szót, közmondást:

Lelkébe i k l e l valami. — Munkába szakasztja a nyakát. — Siketnek beszélsz, malomba hegedülsz. — Ösztön ellen berzenkedni. — Füttyöt hány vminek. — Köpi a markát. — Nyelved ne szoljon

eszed hire nélkül. — Lágylást gyémántban, irgalmat a tűzben (hiába keressz.) — Félti a bőrit. — Egy bordában szótték. — Torkán akadt a mézzel kent horog — Lenyelé a mézzel trágyált horgot. (Faludinál is előfordul a trágyázni, fűszerezni értelemben). Maszlagot hányni vknek. — Magunk fejére sulykot faragni. (= veszedelmet hozni.) — Farba rugta a mostoha szerencse. (Zrinyi beszédében fordul elő.) — Nem a maga nyelvén szól. (= más gondolatát használja.) — Hitető szerencse = csalfa sz. — Unszol a veszély = szorít. Hittörő = esküszegű. Képzem többször van e. h. képzelem. Világozó kard = villogó kard.

Attilius Regulus. A darab származására vonatkozólag ezt találjuk: „Hazájához való szerelmét s nevének ditsőségét Fársangi vígasság között olasz nyelven pompás készüllettel Játékul felvette Metastasius Péter, a Felsőleges Lengyel Ország koronás királya és Szász-Ország Hertzege udvarában... Drezda városában 1752-ben pedig Magyar nyelvre fordíttatott mind rendes munkáknak megenyhítésére, mind bús gondokkal fáradt elméknak meg Könnyebbítésére Nagy Szombatban 1750-ben.“ Világos, hogy a két évszám eltérése hibás; vagy egyik vagy másik állhat.

Somnájai Játékban a k elmondja röviden Regulusnak a történetből ismeretes esetét, ki fogadása szerint visszatér Karthagóba a biztos halálra, „csodálatos példát hagyván a hitfogadás megtartásába és állhatosságában az ágról ágra származandó Emberi Nemzetnek.“ Ez utolsó szavakban ki van fejezve a darab erkölcsi célzata is. A darab 3 végzésből s mindenik végezés több kimenetelből áll. Az első végezés színhelye: „A Levél-szín ábrázolja Maulius Főbirónak Váras Vidéki palotáját, a melynek fele Közepén a szobákba való béiktatásra ékes garádítsok.“ A VII. kimenetben már ilyen: „A Bellona Templomának belső részében rakott székek egyrészről a római Tanácsnak, másrészről a külső Nemzetek követtyeinek. A vártás poroszlók az ajtókon. Látzatik Tiberis folyamottya és egy része az arra dőlő szállás Kapitoliumnak. A V. kimenetelben „Róma látszatik; a váras vidékin rendelt palotás szállása Kártágó követtyének“. A III. végezésben „kertet ábrázoló palota“ van.

A szereplő (fennforgó s beszélgető) személyek: Regulus, Maulius (Róma főbirója), Attilia, Publius (Regulusnak magzati), Barce (Foeniciai Nemes személy, Publius Rabja), Licinius (A Kösség bírója, Attilia Mátkája) Amilkar (Kartago Követtye, Barce Mátkája.) Róma énekes karjai.

Az a körülmény, hogy két női személy is szerepel, a mellett látszik bizonyítani, hogy a dráma nem tisztán az iskola számára készült, mert a jezsuiták nők fellépését teljesen kizárták, s az is ritka, hogy a tanulókkal helyettesítették a nőket. Ezért hiányzik általában az iskolai drámákból egy hatalmas motivum: a szerelem.

Darabunkon általában nagyon érzik a fordítás íze. Többször találkozunk benne idegen szerkezetű mondatokkal, helytelen és magyartalan szórenddel. A tulajdonnevek, megszólításkor, rendesen a latin vocativusban fordulnak elő, pl. Regule, Mauli, Publi stb. — A darab esztetikai becse, különösen ha Metastasio nagy hírnevét tekintjük, nagyon kevés.

Igaz, hogy sok pathetikus dikcio van benne, de ezek is általában igen elnyulnak s elvesztik drámai erejüket és frissességüket. Cselekvény majd semmi. Regulus viselkedése ugyan, mint rövidke mozzanat, igen hatásos lehetne, de hosszú lére eresztve hatástalan. Midőn vetélkedik a nagylelkűségben Amilcarral, midőn ténye rugójaként az apai szeretettel szemben is minduntalan az örök dicsőséget, nevének fennmaradását említi, inkább a herostratesi hőbort hatását teszi reánk, mintsem, hogy bámulatra ragaadjon — még ha a pogány erkölcsi világnézetet tartjuk is szem előtt.

Nyelvében sem sok eredetiség van. De talán nem lesz érdektelen e két kifejezést kijegyezni: Szép szónak nem szegik szárnya (a szegik pass. jelentésű).

Lábatlan ügy = hiábavaló, kivihetetlen.

„Boldisár Káldea királya. Keserves játék. Rövid sommája a Játéknak: Boldisár ugyan azon éjjel, a'mellyen vendégséget tartott és az Izrael Istenének Szentegyháziból el ragadott arany ezüst edényekből vendégeivel lakozat (= lakozott), a' pártosoktól megölettetvén, életének s uralkodásának végét szakasztá.“ „A keserves játéknak kifejlésére szolgálnak minden ki gondolt Ottanes, Gobia és más Pártások fortélyoskodásai: Cyrus rabsága, véletlen kiszabadulása, s Kaldéának reá szálló Birodalma. (Don. 5. 8.) Folytattatik Babylonba az királyi palotába.“

A hosszú darab igazi cselekvény nélkül szűkölködik. A kevélység és dölyfösség (Boldisar) megalázása és romlása van bemutatva. Egyik főszereplő, Cyrus, a ki nem egészen érthető módon kerül fogságba, a többször kínálkozó szerencsés alkalmak ellenére teljesen passzív szerepet játszik s habár a Boldisar ellen összeesküvő Gobia

és Ottanes szabadulást, trónt ajánlanak fel neki, csodálatosan nem akar menekülni. Fia, Cambyzes, egészen méltó lamentáló társa apjának. — A szabatos nyelv és tömeges népies kifejezések mellett sem merjük állítani, hogy a darab eredeti, de néhány kifejezésnek és mondatnak szóról-szóra való megegyezése a Zrinyi kifejezései-vel és mondataival valószínűvé teszik azt a feltevést, hogy ez a darab viszonyban van a Zrinyi fordítójával. Így e mondatok szószereint megegyeznek: 1. „A koczkát elvetettük egyszer, ha vakra fordul is, feltettünk melléje, veszteséggel is játszanunk kell “ 2. „Csaknem a bölcsőben, mint Hanubál oltáron, eskütt ellensége lett Babylonnak (t. i. Cyrus, Zrinyi meg a töröknek).“ — A kifejezések, szólásmódok, közmondások még nagyobb számmal megegyeznek. — A most ismertetett darabból ezeket az érdekesebb példányokat jegyeztük ki: Tőhegygyel illetni vmit. — Rövidebb pórásra fogd mosdatlan nyelvedet. — Bábalelte babona. — Gyakran dudoltatott ezen a g r e g e. (E kifejezés az ismert iskolai dráma szerzőnél K u n i t s-nál is előfordul.) Elbájolta (=bűvölte) eszedet sületlen tsátságos. — Az istenek t e t é z e t t á l d o m á s o k a t boesássanak reád. — Minden botnak végén a feje. — Szedd bé nyelved vitorláját, fald bé az alkalmatlankodó sipot. — Szájad izi szerint esik. — Kitetszett a róka farka (V. ö. kilátszik a lóláb.) — Füstit veti vmi (= elárulja magát.) — Jó rendén van szénám — Földig ts ö p ű l t e t e t t az ellenség — Tsinnyán beretválj. (= Vigyázz mit beszélsz!) — É p t e l e n kába gondolat. — Kitetszik a vaszeg a zsákból. — Minden szónak mását leli (= talál mindenre szót.) — Hozd délszínre! (= Hozd tisztába.) Tovább nyújtózik nyelved, hogysesm erőd. — Gerebet vetni vminek (= akadályt vetni.) — Kevély, mintha övé volna a diófaig. — Ki bizta reád az ország dolgát? — Karóra tenni a titkot (=elmondani.) — Mint a tőkbe esett egér, nem tudja mit csináljon. — Vess lakatot szájadra. — Nem kéméli a maszlagot hányni. — Darázst ne szurkálj! — Nincs hite szavadnak előttem, mint a rácznak. — (Z r i n y i b e n is.) — Kitudni vkit vhonnan. — Fogas ebnek való a csontrágás. — Ha más gyűlöli a purdi cigányságot, én előttem se kedves. — A királyok gyalog megmásolhatják, a mire lovuk hátán megesküdtek. — Ne mellyessd a madarat, melynek repülését távollátod. — (V. ö. A medve bőrére előre inni.) — Nem mindjárt bugyan, mihelyt párálík a patantyú. — Ki hol bizik, ott hizik. — Délben gyujt gyertyát

(= szükségtelen dolgot cselekszik, v. ö. Hegyre hord földet.) — Üres diót ad. — A ki miben tudós, abban gyanós (V. ö. Magából indul ki.) — Tormát törni az orra alá. — Az eb is bá n n y a az orrát. — A nyavalyához kell szabni az orvosságot. Siketnek beszélzs, malomba hegedülsz. (L. Z r i n y i b e n is.) — K é t f e l é kapdos, mint a Dunába haló ember. — Egy a szoba a kemenczével (V. ö. Egy kutya!) — Kibőffinti, a mi a gyomrán vagyon. Báránybőrrel b é r l e t t farkas. — Farkasnak erdőt mutatni (= hiábavaló dolgot tenni. L. fennebb.) — Sütve (= nagyon) sietni, — Holt-eleven szerrel vára-kozni. — Egy követ fujni. — Csókkkal b é k é l l e m kezed. (L. Z r i n y i b e n is.) — Szükös vmi nélkül. — Berbitélés (= fecsegés.) — Katzér (= állhatatlan) pogány. — H a s s az erdő derekába! — Ingóra eresztetni (= kételkedést kelteni, meggyengíteni) — Tudton tudgyad — Hamupüpi. — Szófia beszéd. — Álomhüvelyezés. (L. alább a K é n t s k a p á l ó c. darabban is.) — Arányzani = gondolni, vélni. — Hallhadsza!

T i t u s - k e g y e l m e s s é g e . M e t a s t a s i o L a c l e m e n z a di Tito-jának fordítása Illei János jezsuitától, ki drámáinak gyűjteményét 1767-ben adta ki Kassán. A darabb sokkal ismertebb,¹⁾ sem hogy tartalmát ismertetni szükségesnek tartanók. Itt csupán arra szorítkozunk, hogy a fordító népies, nem ritkán pórias nyelvéből egy pár jellemző mutatványt közöljünk. Tzimbora-kötésben (= szövet-ségben, összeesküvésben) lenni. — T z i m b o r a k ö t ő is. — Köpdös, mint a tengerbevetett mindenfelé. — S ü l t p a r a s z t s o h o n a i személy — Rátz vagy, nincs hited. — Vakarj töllem! (= Távozzál! V. ö. vakaródj.) Más határán szántani (= más dolgába elegyedni.) — Temérdek istenek (= nagy i.) — Igazlom szája ízit, magam is ditsirem gyomrát. — Szeméből kinyujtózik a gerenda, midőn más szemében k o r p á z a a szálkát. — Nem a g g o k rajta (= n. aggódom miatta.) — Negédes páva (nőre vonatkoztatva) — Megjártatni vkivel a butyuzó tánczot. — Botskorbőr az orczád. — Leányorsók közt nevededett alamuszi ember — Messze töllem, eb Ura a fakó! (mondja Servilia Anniusnak, kiról azt hitte, hogy császár gyilkos akart lenni.) — Inde vagy onde el kell menni. — Minden bagoly bíró a maga barlangjában. — Kinek erkölce h é j j á z o t t ily magasán valaha? Megtartja a parolát (= szavát. V. ö. parolás

1) L. többek közt Szivák Iván. Figy. XIV. 193. l.

ember.) Elfenült vadak (= fenevadak.) — Bőrharang kongása (= pletyka. V. ö. hirharang.) Apróstól-csepestől (v. ö. apró-cseprő.) Puruttya lélek (haszontalan, gyámoltalan.) P o c z a l é k (= mocsok. V. ö. m o s l é k, mosadék.) Halhatóság (= halandóság.) — Erőnerővel (erőnek-erejével.) — Noszagat (= buzdit, ösztökél.) — Mondhatsza.

Cyrus. Szomorú szabású, víg kimenetelű Játék. Somnája a Játéknak: Medusok utolsó Királyának Astyagesnek Mándama nevű Jeánya vala, mely Cambyses Perzsával elházosított. Ezen szülékből Astyagesnek szülötetett unokája, Cyrus. A gyermeknek nagy szerencsétlenségére történt, hogy a király álom által megijesztettvén valaha veszedelmére járó Unokájától nagyon tartana. Harpagusnak tehát, kívül minden titkos tanátsit közelni szokta, parantsollya, hogy a közelgető veszedelmet Cyrus hálála által eltávoztatná: immár kevés héja vala, hogy a fenevadak eleibe vettetve megöletettnék a gyermeketske, midőn az hasznos megcsalás a kegyetlen Nagy Apa tanátsit füstbe tüntette, mert annak helyibe más tétetett, kit a fenevadak összeszaggatnák. Ő maga pedig titkon egy Pásztor által felneveltetett, megismertettvén, az országlásra emeltetett ifjú korában, akkor tudniillik, midőn kiváltképen Harpagus munkálkodása által felindított pártútésben Astyages az királyi méltóságáról levettetett.

Ezt akár költött, akár valóságos dolognak mongyuk, Herodotus irásával éppen egyezz és azokból, melyeket említettem semmit sem változtatott meg e játékunk, melyből Cyrusnak még ellenségihez is nagy kegyessége ismertetik. — A Játék Médiái hegyek között helyeztetik legottan, a hol hogy Cyrus fenevadak eleibe kitétetett, el hiresedet.“ „A Beszélgető Személyek: Astyages (Medusok királya), Rabsaces (baráttya), Cambyses (veje Asty.-nek), Cyrus (Cambyses fia, ki Alexius neve alatt felneveltetett), Harpagus (a Mediai főrendekből legfőbb), Olyntius (öreg páásztor.)

A darabnak nyelvezete, igemódok és igeidők használata, egyes fordulatok, szöfüzések s a szőrend mind arra vallanak, hogy a darab latinból van fordítva. Ilyenek például e kérdőformák: „Hát ti mit ezekre?“ „Hová többet?“ Vagy ez a mondat: „Hallod-e, hová te ezen vén embert? (t. i. tevéd.) Úgy látszik a darabot K e r e s k é n y i Á d á m jezsuita fordította. (1767.¹) Cselekvényre csak a darab vége

1) V. ö. Szivák Iván dolgozatával. Figyelő. XIV. 193. l.

felé akadunk, az előző rész csupa életnélküli dialogus, czikornyás, legtöbbször magyartalan mondatokból fonva.

F e n h é j á z ó s maga sorsával meg nem elégedő embernek bolondsága. Mulatságos játék.

Ismeretes dolog, hogy a jezsuita színpadokon nagy ritkán jelentek meg bohózatok. A komoly irányú, pathetikus hangú drámák leszorították a víg muzsát. Most ismertetendő darabunk valóságos bohózat, félreértésekből összeszöve. Tekintve iskolai drámáink színvonalát, azt mondhatjuk, hogy e bohózat, habár nem is a legerősebb alapon épült fel, a maga nemében a sikerültek közé tartozik. A hiú nagyozolás pellengérré kerül s az újdonsült nagy úr kapaszkodó esetlenségei derűtséget kelthettek a hallgatóságban. — Kár, hogy a gyűjteményben a darab keletkezésére, szerzőjére stbre nézve semmi felvilágosítást sem találunk. Így azt sem állapíthatjuk meg, hogy vajjon eredeti-e vagy fordított? A darab el lehetett terjedve az iskolákban, habár biztosan csak azt tudom, hogy 1758—59-ben Nagy-Váradon előadták.¹⁾ Érdemesnek tartom a darabot részletesebben ismertetni. S z e m é l y e k: Menyhárd (Fenhéjazó ember), Fülöp (M. öcscse), Fúzi Demeter (M. lányának kérője), Torkos János (Fő Muzsika Mester), Falábi Miklós (Tánczmester), Deák Jakab (Philosophia Mester), Kurutz Gáspár (Viadal mester), Zsiros Bandi és Kurta Peti (M. szolgálói), Nyalka Mínya (Fúzi Demeter inasa), Gr. Szelekuti és egy Pusztavári Fejedelem (M. barátjai.) — A darab 3 v é g e z é s b ő l áll.

A vagyona révén új nemesnek és nagy urnak felcseperedett M e n y h á r d minden módon majmolja az előkelőket E gyengeségét meghallják a muzsika-, táncz- és viadal mesterek, valamint a filozofia tanítója is s mindenik ajánlkozik, hogy a maga mesterségére megtanítja.

Eleinte nem tudnak semmire sem menni, mert Menyhárt folyton a szabójáról, új slafragjáról beszél. A mesterek azonban oly éktelen dicséretet mondanak tudományukról, hogy M. végre is puhulni kezd. Muzsikát okvetetlenül kell tanulni, mert — mondja Torkos — „mindenféle háborúságnak, hadnak és gyilkosságoknak egyetlen egy oka az, hogy az emberek nem tudják a muzsikát,“ F a l á b i sem hagyja magát s mesterségét. „Minden emberi szerencsétlenségek

1) L. E. Ph. K. XXI. 797. 1. (Náményi Lajos.)

minden szomorú esetek, a melyekkel teli vannak a nemzetek történelmi, onnét veszik eredetüket, hogy az emberek nem tudnak jól a tánczhoz.“ Közben megérkezik a vívómester, a ki elég merész a zenét czinczogatásnak, a tánczot cigánykeréknék nevezni. Egyedül a vívás boldogít. E miatt természetesen nagy patália támad a mesterek között, melynek csak M. közbelépése vet véget.

„Lasabban Uramék! itt a nemes curiában nem szabad marakodni.“ Majd megjön a filozofia tanítója, kit felszólít M. hogy tanítsa meg őt különféle tudományokra. A tanító a logikáról, mint olyan tudományról kezd beszélni mely „az emberi értelemnek háromféle ereit igazgatja“ s midőn még ráadásul kezdi hadarni a skolasztikus Barbara, Celarent stb. következtetési formák emlékeztetőjét, Menyhárt elszörnyűködik s kijelenti, hogy neki ez az irtózatoss tudomány nem kell. A buzgó mester azonban nem hátrál s ajánlja az ethicát, mint olyan tudományt, mely „az embert a maga rossz indulatjának úgy mint a haragnak megzabolázására vezérli.“ De Menyhárt ezt feleli: „Nem kell Uram. mert én olyan haragos vagyok, mint az ördög. Nincs az a tudomány a széles világon, a ki az én haragomnak határt szabjon; s osztán akarok is haragudni, mikor rám jű az harag.“ A fizikát meg igen hosszadalmasnak tartja, hanem azt kívánja, hogy e helyett tanítsa ortográfiára, kalendarium csinálásra, hogy tudja meg, „mikor van fogytán a hold, mikor tölten.“ A mester hozzáfog a vocalisok ismertetéséhez s ezek keletkezését fiziológiai úton magyarázza. Pl. „I prononciáltatik egy kevésse felfújt szájjal, de úgy, hogy az ajkainak külső végét mind a két felől a füle felé rántsa“ Az u prononciációja abban áll, hogy az ember fogait egy kissé megszorítja, de úgy, hogy egyik a másikat ne érje, az ajkakakat is hasonlóképpen egybe huzván, de mégis egy kis hasadékat meg kell hagyni.“ Ehez azt a hasznos utasítást is adja a mester, hogy mikor vkit csufolni akarunk, csak ezt a hangot kell képezni. Menyhárt a darabban párszor követi is a tanácsot. — A hangtan tudománya nagyon megtetszik Menyhártnak s mintegy magába szállva, e szavakra fakad: „Ah mely sok időt vesztegettem én sok semmirevalóságokon. Ej édes Szülőim, édes szülőim, mely rosszúl neveltetek. De Praeceptor Uram! kérem szeretettel holnap jó reggel megjelenjen.“

(II.) Fülöpnek, az öcsnek, nem tetszenek M. hóbortjai és új szokásai s állandóan feddi bátyját. De e mellett jó barátjáról Fűzi

Demeterről sem feledkeznek meg s számára megakarja szerezni M. leányát Katiczát. A megkérésnél M. legelőbb is azt kérdi Fűzitől, hogy nemes ember-e. A tagadó válaszra határozottan kijelenti, hogy leánya nem neki való. Hiába beszél aztán Fülöp, hogy ez a körülmény nem számít semmit, mert hisz az ő apjuk is csak kalmár volt, M. állhatatosan a mellett van, hogy leányát csakis grófnak adja, s ha még tovább bosszantják, akkor csakis hercegnek. — A kikoszorúzottakon Nyalka Minya (Fűzi inasa) tanácsára, a harmadik végezésben az álruha segít.

(III.) Az álruhába öltözött Minya megjelenik Menyhártnál s azt hazudja, hogy ő Menyhártot már kis gyermek korában ismerte, valamint „méltóságos apját“ is (M. bámul ugyan, de a vakmerő hazugság hízeleg hiúságának) s most azért jött, hogy tudtára adja, hogy a városban időzik a „Verestengeri basa fia“, ki Menyhárt leányát akarja megkérni.

Közben a basának öltözött Fűzi D. megjön. Értelmetlen szavait (mint török szavakat) Minya tolmácsolja. Pl. Hammbozatni o guiboraf bizurra szalamale = A szívét számos esztendőök folyásával oly virágzó állapotban kívánna lenni, mint a tavaszi gyönyörűsége sen virágzó kerti tömörit rózsák.

Qu ftim jok katamaleki bazon, baze, Alameram = Az egetől oroszlányi erőt és kigyói okosságot kíván. — Az ál török herceg nyomban egy török méltóságot (mamamochi) ajándékoz Menyhártnak s rögtön török ruhába is bujztatják. — A hozzá tisztelegni jövő gróftot és fejedelmet már törökösen üdvözli, kigyói erősséget és oroszlányi okosságot, kívánván nekik.

Fülöp is megérkezik, ki az egész cselről semmit sem tud, de Minya titkon felvilágosítja. Ezután ő is segít a tréfát végbevinni. — Megírják a kontraktust a házasságról. Az álbasát veszti s ekkor már biztonságban érezvén magát, felfedi a csalást. — Menyhárt természetesen dühösködik s belátván, hogy már nincs mit csinálnia, mindenre csak ezt hajtogatja: „Ugy, de mért nem mondták nekem ezt“ ezelőtt meg? — A dolog vége lakodalom.

Látványos, hogy a szerző meglehetősen naiv eszközökkel igyekezett komikai hatást kelteni, a mennyiben darabját főleg a furcsa helyzetekre építette, de azért azt sem tagadhatjuk el, hogy Menyhárt jellemében a viscomica-nak bizonyos mértékét már fel lehet

találni, a mi a mellett bizonyít, hogy szerzőjének volt érzéke a magasabb komikum iránt is.

A darab nyelvét eléggé folyamatosnak és magyarosnak mondhatjuk. Ime néhány közmondásféle, szólásmód, kifejezés: Dib-dáb ember. — Pénz emberség, ruha tisztesség. — (Láb)száraiba szállott az esze. — Szotty belé, szilva lé. — Mire mehet mestersége: furó lesz-e v. kalapács? — Se vége, se hossza, mint a sz. Ivány énekének. — Mosdatlan kézzel fogni a dologhoz (= előkészület nélkül.) — Béfütöttek a nemes fundusba. — Belődörög, mint Bolond Istók Debreczenbe. — Jól felkösse eszét. — Szélllel bélelt ember. — Korona kinyeret eszik (= államhivatalnok.) Tök kolop (= ostoba.) — Pernahaidér. —

Sok tekintetben sokkal érdekesebb gyűjteményünknek következő mulatságos játéka: Kénts Kapáló. Nemzetes Kénts Demeter Uram.

Erről bátran állíthatjuk, hogy eredeti munka, legalább ezt bizonyítják a darab tárgya, hangja s a szereplő személyek. Egyes erdélyi vonatkozások, szólásformák a szerzőt erdélyinek tüntetik fel. Irodalomtörténeti szempontból azért is levezetésje darab, mert népszínműi elemekkel találkozunk benne, holott ilyesmikre Kisfaludy K. Pártütők-jéig nem igen akadunk. Kisfaludy darabja 1820-ban került színre, míg darabunk, a mint később igyekezőnk kimutatni 1759 v. 1760-ból való.

A szereplő személyek. Nemzetes Kénts Demeter Ur, Kálmán (fia), Incze, Balás, Gyárfás (Demeter ur Atyaffiai), Fitódi (Demeter ur régi meghitt major gazdája), Bugyorádi (a Puszta várnak Praefectussa vagyis gondviselője), Konrád (ő Kemének vadássza), Parasztok: Szócs Csecsi, Harisnya Andor, Tilos Bandi, Csaló Peti.

A darab három kimenetből áll.

Fitódi a major gazda értesül arról, hogy Demeter ur a pusztá várbán kincset akar ásni. A józan gondolkodású paraszt elhatározza, hogy urát balga tervéért lefózi s beteges képzelődéséből kijózanítja. E célból remetének öltözik s Kálmán urfival is „összeszűri a levet.” Ezt elküldi Demeter ur atyafiaihoz, hogy azokat vegye reá, hogy öltözzenek álruhába s álarcot öltve jöjjenek a kincsásás helyszínére. Ezalatt Fitódi bemegy a pusztá vár pincéjébe, gyertyát gyújt

(mintegy jelezni akarván a kincs helyét) s maga elrejtőzik. — Megérkezik Kénts Demeter Bugyorádival, ki nagyon közremunkált a Demeter ur eszének elcsavarására. A két kincskereső tanakodik, hogyan fogjanak a munkához. Demeter ur erősen bizonyítgatja, hogy ott kincsnek kell lennie, melyet hajdani háborus időkben rejtettek el a vár lakói az ellenség elől. Okoskodását régi irások felolvasásával is támogatja.

„In Anno 1465. a vár körül sok hollókat láttak, a melyeket semmiképpen el nem kergethettek, miglen régi, ó, rongyos kalendáriomból tsinált fojtással töltött puskákkal nem lövődöztek (Bugyoradihoz) Te magad jól tudod azt, hogy a hollók kapnak a pénzen és olyan helyen raknak fészket is, a hol pénz van elásva. És ide is hogy nem más okból gyülekeztek, nagy bizonyosság az a tsudálatos mesterség, melylyel elkergettettek.“ Tovább „in anno 1675. Ezen általmenvén Füstfaragó Gyurka, az ölfa vágás után fárattan ledől, s elalszik. Alvásában lába nagyobb ujját az embernek valaki megfogja s' felkölti.

Felserkenvén Gyurka, látja, hogy kezekbe rakott öt gyertyáska égne, ezt látván megijedvén elszalada és csak semminek tartotta a látást“ . . . „In Anno 1686. Bundás Gáspár az uraság juhásza hallotta, mikor itt pénzt olvastak.“ „In Anno 1698. Ezt a várat eljárván, egy haszontalan rakás holt szénre akada vitézlő Vakaró Kozma Uram s felvészen abból egyet, hazaérkezvén kiveszi aztat zsebéből, s' látja hogy a holt szén, aranyá változott, látván ezt összegyűjti tselégyét, nagy sietséggel visszatér a várba, hogy a szenet mind felszedgye, de már semmit sem talál. Én azt itélem, hogy másnak volt elszánva az a kénts.“ — Ez még mind nem elég. Van Demeter urnak még egy c z é d u l á j a, mely már minden kétséget kizárólag bizonyítja, hogy a rejtett kincs övé lehet. „Ebben a várban elrejtett kénts annak van el szánva, a ki azt birja. És én vagyok az. Másodszor, a ki kos csillag jegyében született. És én vagyok az. Harmadszor, a ki hold tőtivel kezdi azt kapálni, és én vagyok az.“ E meggyőző okok után Demeter ur megteszi intézkedéseit. Bugyorádit utasítja, hogy a megérkezendő két kapással (kiket salétrom ásás ürügye alatt fogadott fel) menjen le a pincébe s a hol gyertya világot lát, kezdesse meg az ásást s ha holt szénre vagy régi, rozsdás vasakra akadnak, azonnal küldje el a munkásokat, mert ott a kincs. Demeter ez alatt elmegy a keresztútra, hogy

buzgón elmondja a Szent K r i s t ó f i m á d s á g á t a szerencsés credmény érdekében.

A megérkezett munkások lemennek Bugyorádival a pincébe. — A mint leérkeznek, Bugyorádi azonnal iszonyuan kezd ordítani, mit Demeter meghallva futni kezd s utánna a kirohanó Bugy. is. A két paraszt ezen álmélkodik s azt hiszi, hogy az urak megboldultak.

Az elrejtőzött Fitódi előbuvik s a munkásokat felvilágosítja, hogy őket tulajdonképpen nem salétrom, — hanem kincsásásra fogadták fel. Az egyik munkás kezében levő lámpásra vonatkozólag pedig azt mondja, „hogy a garabonczás lámpást akademiából hozták s úgy olvastak reá hogy a kísértetek ne árthassanak.“

Erre már a paraszt is csiklandozni érzi markát s eldobja a „garabonczás lámpást“ Mindketten hálálkodnak Fitódinak a felvilágosításért s ígérnek, ha feléjük megy valaha „egy kis Csiki Turó s egy ital fenyő viz béli emberségüket“ megmutatják.

Fitódi csak azt kéri, hogy menjenek a vár urához és jelentsék az esetet, hogy néhány izmos parasztot küldjön a „nyilvánosság gonoszság“ megbüntetésére. — A munkás parasztok felelgető énekbe kezdenek:

I. A n d. Ennek fele sem barátság, miért hagytak minket itt?

G e c z i. Jere Andor ebb kapályon. hadgyuk mi is őket itt!

A. De nagy szégyen lesz!

G. Ha nem jössz ide vész! csak te gyere s z í v e m (!?)

A. Így nem lenne eszem.

A. és G. Innét menyünk bár, késő panasz már. Rep.

II. A. Éjjel salitromot ásni e'bizony nagy tsalárdság!

G. Semmi jutalmat nem várni e'még nagyobb bolondság!

A. Engem bánt a félsz.

C. Jere. ha még élsz: kapáidat szedd fel!

A. Jobb innét menjünk el.

A. és G. Kinek pénze nincs, ásson, ott a' kéncs.

III. A. Magunk, magunkat megtsalni, e'volna esztelenség.

G. Jobb lesz vala otthon alunni, nem kell ilyen nyereség!

A. Várj, megfizetnek.

G. Te hisz ezeknek? mit várhatunk itten?

A. Igazak mind ketten.

A. és G. Most a' keresztény, csak nem mind fősvény. Rep.

Demeter úr és Bugyorádi összetalálkoznak. Ez utóbbi hosszadalmas locsogással adja elő, hogy miféle szörny szalasztotta őt meg, A türelmetlen *D.* mindegyre közbeszól s elégeli a beszédét, de *B.* egy szuszra akar elmondani mindent. *D.* Hát mit láttál? *B.* Egy kisdéd, de szerecsennél feketébb embert. *D.* Jaj, hallgass. hallgass. *B.* Szarvai mint ördögnek . . . A nyelve két ölnyire lenyult . . . Huszig való kimeredt tüzes szemei . . . Borzos szőrű mint a medve. A lábai olyanok voltak, mint a disznónak . . . Azután lassan-lassan nőni kezdett, míg harmincz könyöki (!) óriás lett belőle . . . Azután utánnam rugaszkodott, meg akart fogni s elszagatni . . . stb. Demeter urat mindez nem érdekli, hanem a kapások, s főleg a lámpás után tudakozódik Mikor valószínű lesz előtte, hogy a pincében maradt, a rettenetesen megijedt Bugyorádit kényszeríti, hogy menjen utánna . . . A szóváltás közben előjő a remete ruhába bujt Fitódi, ki meggyőzi őket, hogy ember s nem kísértet.

Mindazáltal tagadni akarják előtte a kincsásást, de Fitódi megmondja, hogy ezt ő mind tudja. sőt azt is hogy Bugy. a lámpást félelmében ott hagyta a pincében. Ekkor kezdenek bizalmasabbak lenni iránta s nagy mohósággal lesik Fitódi utasításait, hogy a ki ezen a helyen bátorságosan akar járni, annál se arany, se ezüst, se papiros ne legyen.“ Erre Demeter átad egy ezüst órát, arany p i k s z i s t, pénzes erszényt, ezüst gyűrűt s összes írásait. Bugyorádi pedig egy fél polturát s a német varga a u s z c i g l i j é t. Majd Fitódi a kísértő lelkek kiengesztelésére utasítja őket „ . . . látjátok ama tölgyfát, a kire az holdvilág szolgál, az alá mennyetek és ott arczra borulyatok, a míg én elé nem szólítlak.“ Úgy tesznek. Ezalatt megérkezik Kálmán úrfi a három rokonnal. Fitódi utasítja őket, hogy menjenek be a pincébe s két oldalon ketten-ketten helyezkedjenek el s várjanak míg Demeter és Bugyorádi is lemennek. Amazt csak meg kell szalasztani, de emezt bátran elláthatják, csak épen a lelket ki ne verjék belőle.

Fitódi elhívja a fa alól a kincskeresőket s azt mondja nekik, hogy várjanak kiinn, a míg ő visszajön a pincéből; ha pedig addig valami kísértet menne feljűk, mindenre csak ezt mondják: „H á t h a é p p e n s é g e s e n ú g y v a n a d o l o g.“ A míg Fitódi lejár, ezek próbát tartanak a bűvös mondással. Fitódi kijő, beküldi őket a pincébe, mondván, hogy annyi kincset szedjenek fel, a mennyit birnak. A pincébe elrejtöztek rájuk rohannak. Demeter ordítva fut vissza.

s elmondja, hogy négy kísértet támadott rájuk s Bugyorádit talán már meg is ölték. Fitódi elrejtí őt egy bokorba. Erre Bugyorádi is kikerül a pincéből s midőn az oda jött parasztoktól azt hallja, hogy két garabonciás diákot láttak kiadja a rendeletet elfogásukra. Majd elpanaszolja sorsát, szídj a remetét. kinek azt kívánja, hogy a „Monostori csürön fellyül legyen temetése.“ Ez alatt a parasztok elfogják a bokorba rejtőzött Demetert, ki hiába állítja, hogy ő nem garabonciás, hanem a földesúr, Bugyorádi, mint prefectus, büntetésre akarja vinni. Ettől a remete ruháját levetett Fitódi sem igen tudja megmenteni, de az előjövő Kálmánnak s a rokonoknak sikerül. Ekkor Fitódi, a neki, mint remetének átadott k o n t r a k t u s t is felmutatja, minek Demeter nagyon megörvend, széttépi a szerződést s a puszt a vár megvételére szánt pénzt Fitódinak ajánlja. Majd e szavakkal fejezi be a játékot: „Ez az én mái esetem, engemet ennek utánna okosabbá téssen, soha többé oly haszontalan gondolatoknak helyet nem adok. Én már ettől a helytől. a mely engemet rutul meggyalázott ugyan, de egyszersmind üdvességet adott; ennek utánna csendesebben élek, mert te Engem Ó Puszt a vár, Ó Kénts es Pinzce! Drága szép okosságra hoztál.“

Záradékkül ismét egy a fennebb közölthöz hasonló váltogató ének következik, melynek azonban csak a 3. szakaszát közöljük, minthogy ez egy kis fogantyút nyujt a darab keletkezésének idejére.

Néked Kegyes Püspök térd és főhajtat
 Nyujt ez a kis csoport s nagy hálaadást.
 Mert ez már másodk szép kegyességed,
 Hogy nekünk mutatod drága személyed.
 E kis tréfával is érted mulattunk,
 Ha kegyes szemet nyert, bőv a jutalmunk:
 Ha nem kis hiba volt, gondold, kegyes vagy!
 Hogy volt az akarat fiadban nagy.

Említettük már, hogy a darabot valószínűleg 1759. v. 1760-ban adták elő. Próbáljuk ez állítást bizonyítani. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a darabot a k o l o z s v á r i jezsuiták tanítványai adták elő, tehát a püspök, a ki másodszor mutatta drága személyét a diákoknak, csakis erdélyi püspök lehetett. A darab kolozsvári előadását s talán odavaló jezsuitától való származását bizonyítja Bugyorádinak a remetére mondott eme jó kívánsága: „A m o n o s t o r i c s ü r ö n f e l l y ü l legyen temetése.“ Ez a monostori csür

a jezsuiták Kolos-monostori (Kolozsvár külső városrésze jelenleg) birtokán volt; a csűrön felül vesztőhely volt, a mint ezt diák koromban magam is többször hallottam. Szóval a Bugyorádi átkozódása annyira helyi vonatkozású, hogy csakis a helyzettel ismerős hallgatóságnál várhattak tőle komikus hatást. Ennek alapján, ha elfogadjuk, hogy a darabot Kolozsvárt adták elé, akkor önként következik a feltevés második fele, hogy erdélyi püspök előtt adták. Igen, de melyik erdélyi püspök előtt? Bizon ennek a megállapítására határozott adatunk nincs, de összevetéssel azt hisszük elfogadható megállapításra lehet jutni. Gyűjteményünkben mind olyan darabok vannak, melyek a XVIII. sz. második feléből származnak. Van köztük egy latin verses darab „Nova Maenaliae suo in Alexi Felicitas sive Daciae sub schemmate pastoritio Gaudium“ címen, melyet a kolozsvári tanulók (miként a nyomtatott színlapról látszik) német-újvári Batthyány József gr. újonnan kinevezett erdélyi püspöknek Erdélybe való szerencsés megérkezése alkalmából (occasione auspiciatissimi in Daciam adventus ejusdem“) játszottak az ő tiszteletére 1759. augusztus havában. E tényhez vegyünk még kettőt: 1. Batthányi J. erd. püspök 1760-ban már kalocsai érsekké neveztetik ki. 2. A Kénstkapáló idézett énekében szokás ellenére hangsúlyozva emelik ki a püspök másodszori látogatását.

Ebből azt következtethetjük, hogy itt csakis olyan püspökről lehet szó, a ki nagyon rövid idő alatt kétszer látogatta meg az iskolát mert hosszabb időn át kormányzó püspöknél nem volt feltűnő abban az időben a gyakrabbi látogatás s így az ilyeneknél nem is emelték ki előadások alkalmával a látogatások számát. Az elmondottak összevetéséből mertük azt következtetni, hogy tárgyalt darabunk 1759. végén (a mi azonban az advent miatt nem valószínű) vagy inkább az 1760. év farsangján került színre. Az időnek legalább valószínűbb megállapításával azért foglalkoztunk hosszabban, hogy darabunk sajátos értéke annál jobban kitűnjék. Hasonló vagy más természetű népies tárgyú munkát ugyanis ez idét nemcsak az iskolai darabok közt nem kapunk, de a világi irodalomban sem. A kincskereső népünknek kedvenc szenvedélye s a kereséssel járó babonák elbeszélője mindig áhítatos hallgatóságra számíthat. Darabunk tárgya tehát határozottan vonatkozásban áll a nép-élettel. Csak egyet tartunk meglepőnek. A kincskereső szenvedély.

védelem nem a parasztságban támad fel, hanem a földesurban; sőt éppen a paraszt Fitódi az, ki józan gondolkodásával gazdáját a szenvedély hinárjából drasztikus eszközökkel ugyan, de kiszabadítja.

Mi célja lehetett ezzel a szerzőnek?

Az iskolai színi előadások közönsége rendszeren előkelő, változott volt.

A szerzők a darabok erkölcsi célzatait erre a közönségre irányították. Ez a közönség csak a hozzá hasonlók tényeiből meríthetett tanúságot, az alatta állók életének nyilvánulásait nem méltatta megfontolásra. A szerző tehát előkelő urat állít pellengérré, hogy az előkelők okuljanak rajta.

Ezek után hadd álljon itt néhány közmondás, szólásmód stb. a darab nyelvének jellemzésére.

Úgy jár (vmivel), mint Bertók a csikkal. — Okosok tilótták a kendert s bahó (!) veti matolára. — Négy nyüstös bordába fogni vkit. — Bányabükki kapával méri vissza a vén szotyornak. — Róka újetéssel siet. — Nem üti meg tárgyát ügyekezetek. — Hübelé Balázs módjára fog a munkához. — Összeszűri a levelet. — Én vagyok tegnap is, ma is, holnap is, a subában is. — De hol süttedd a makkot annyi ideig? — Az urat vizre viszem. — Markunkba szakad a róka farka (= dugába dől tervünk.) — Megüti az inát (= bajba esik.) — Álmodni hüvelyezni (= lopni az időt) — Görény fogat kovácsolni (bizonyosan vmi babonára vonatkozik, de jelentheti ezt is: tervet kovácsolni.) — Sietnek, mint macska a tejfelre. — Vki orrába akad szándékunk — Valóban nagy bükkfa volt (ostoba.) — Megveszett a sütni valója. — Minden szívetek ágát jól tudom. — Nem üti meg a vágást a te kereked. — Mint a csik a varsából, ki nem csuszna kezünkől. — Nem oda a cseplőssel! (= nem addig van a; nem oda Buda!) — Úgy megrakják, hogy oldalcsontjainak is hírével leszzen. — Fába fut (= pórul jár.) — Ég benne a kéntsnek kívánsága, mint az enyedi asszonyba a pálinka. — Szárnya s z e g i k a gondolatnak —

Végezetül még csak annyit, hogy mind a F e n n h é j á z ó, mind a K é n t s K a p á l ó irodalomtörténeti szempontból megérdemelnék a nyomdafestéket. —

A szerencsétlen Salamon király esetét tárgyaló dráma három is van gyűjteményünkben. Az első ily címen:

„A mely kelepczébe akarja ejteni Lászlót Salamonn, abba maga keveredik. Folytattatik a' Mosonyi mezőben.“

Összevetve e darabot az ismert nevű iskolai-dráma szerzőnek, Ille i J á n o s-nak Kassán 1767-ben nyomtatásban megjelent Salamonn király, Lászlónak foglya c. drámájának ismertetéseivel¹⁾ (az Ille i munkájához nem juthattam), úgy tapasztaltam, hogy e kézírásos darab ugyanaz a nyomtatásban megjelenttel. Csupán a játék som mája nem egyezik meg szórul-szóra, habár tartalmilag ez is. Ezek miatt nem is ismertetjük részletesebben, csak Szivákkal szemben azt jegyezzük meg, hogy Ille i nyelvezetét nem gyöngébbnek, hanem jobbnak találjuk, mint a Kuncsét. Még egy megjegyzést. A szerző több helyt vonatkozik saját korára, így, midőn a türhetetlen adóról van szó, továbbá, midőn kijelenti, hogy a magyaroknak nem benn egymásközt kellene civakodni, hanem kívül kellene az ellenséget keresni — Nyelvének jellemzésére nagyjában ezeket jegyeztük ki.

Szopja zsirját, szíja velejét. — Rivodatni a trombitát. (Rivadás is.) Üstököt vonni vmivel. (= szembeszálni.) — Elpártit (= elpártoltat.) — Követ fúj. — Kópás z régiség. — Kibogározni vhonnan (= Kimenni kifutni.) — Sajdít. — Parolát ad (= szavát adja.) — Csité-paté; zúr-zavar; kótya-vetye; hányott-vetett; ront-bont; irul pirul. (Ille i általában sűrűn használja az ikerszavakat.) Kitéplekedik a törből — Patkolj pokolba. — Vérenkedni (= vérengezni.) — Felbitangol (= feldúl.) — Félrehorgadozik. — Óroszkodás (= hátmegetti fortély; v. ö. orozvamarás.) — Felódzani (= feloldódik.) — Barlang csinja (V. ö. faedények csinja, kút csinja = kút kávája.) — Ne h é j j á z o n szemével magasabban — Kopott rege (= mesebeszéd.) — Erőn erővel. — Tedd félre a puffot (= dagályt.) — A szív belső tsinja. —

A másik két Salamont tárgyaló dráma tulajdonképen egy, mert a magyar nyelvű nem más, mint a versekben irt latin nyelvűnek gyarló prózai fordítása. A latin eredetinek szerzője ugyanaz a P. Friz András, a ki a már ismertetett Zrinyit is irta. A darabban Salamonn, egy remete és Salamonnak két hív

1) V. ö. Szivák J. A magyar dráma kezdete. Figy. 192. I. Lázár B. dr. Tanulmányok . . . stb. Egy. Phil. Közl. 485—486. I. Bayer a magy. játéksz. tört. 46—47. I.

baráttya szerepelnek. A magyar fordítás a darab tartalmát így ismerteti.

I. Elszaladván a Görög kargyától Salamon bizonyos erdő mellett fáradt Vitézit megnyugtatni akarván, két hív baráttyával az erdőben megyen s meghagya, hogy senkit bé ne bocsássanak.

II. Maga azonban siránkozó panaszai között szíve keservében tsak nem kétségben esik. És hogy végít szakaszthassa véghetetlen nyomorúságinak kargyába akar ereszkedni.

III De egy ag Remete, kit Apaurnak nevezünk kirántya kezéből a kardot. Hosszú beszédével megtsendesíti Salamont és végre megjelenti, hogy küsdöd korában ő volt Tanítottja.

IV. Midőn ezeket sajnálva csudálná Salamon. hív baráti elérkeztén izre koncra akarják az egy Remetét vagdalni; de Salamon gátot vet és búcsút vévén tőlök Lászlónak engedí az Országot és megtiltya hogy az erdőt senkinek meg ne mondgyák. Magát a Remetére bizza.

E tartalmi kivonat után egy négy szakasos vers következik, mely a latin eredetiben nem fordul elé, mely úgy látszik a darab alapeszméjét akarja kifejezni s melyről azt sem mondhatjuk meg, hogy a darab melyik részében énekelték, ha egyáltalában énekelték. Az alakjánál fogva is érdekes vers im ez:

Ó Tündér Földi dicsőség?
Nincs benned semmi reménység
Mutatod Kedvedet . . . (olvashatatlan) mérgeket
Szinleg jó voltodat, adod sérelmedet.

Mert a kit felemelsz nagy méltóságokra,
Kiket ma felültecz Királyi polczokra
Holnap megveted porba kevered
Sok jajjal s búval epezted.

Igy bánál im Salamonnal
Kit háromszor koronával
Játékúl tzi/trázál s egyszersmind letsapál
Világ tsuffjára tréfálal.

A Királyi széket barlangra fordítod.
De nem mind akarád ötet úgy tréfálád
Mert már Istenre, boldog reményre
Biszta s készült örökségre.

A magyar fordítás abban tér el a latintól, hogy ebben meg van mondva, hogy Salamon bucsuzáskor egyik hívének kardját, másikának kardövét ajándékozza, míg a magyar fordításban erről nincs említés. — Végül meg kell említenem, hogy Friz A. darabjának van még egy igen szép és sikerült verses (hexameter) fordítása. A fordító Mártonffy József Jézus Társaságbeli növendék, utóbb erdélyi Püspök. Ezt a fordítást közölte már Ötvös Ágoston dr. a Hazánk második évfolyamának (1860.) 177. s. kk. lapjain. A közlő jegyzetben ezt mondja a fordításról: „Igen kételkedünk, hogy a német, s egyéb európai irodalom, a franciát és olaszt kivéve, helyesírás s nyelvtisztaság tekintetében ugyanazon esztendőből (t. i. 1773-ból) tisztább irodalmi művet és emléket felmutatni képes legyen.“ A közlőnek ezen elragadtatásában részben mi is osztozhatunk, különösen, ha meggondoljuk, hogy a deákos iskola tagjai, Baróti Szabó D. társai még 1777. után is meglehetősen gyarló hexametereket készítettek s a magyar szöveget teljesen felforgatták. Az azonban bizonyos, hogy Mártonffy a latin eredetinek rövid, lapidaris mondatait terjengős betoldásokkal és körülírással fordítja. Ennek bemutatására az első jelenetből közlünk egy rövidke példát.

Socius I. Non sat tutus eris solus. Sa I. Sed graviora timere Non possum.

A fordításban:

Gyula. Mely Kotzkára veted magadat? nem félsz e Kietlen Erdőktől egyedül? vad fák Kétséges hitére Bizod e felséges fejedet? Sa I. Félésre szívemnek Nints nehezebb oka már: megmérte a durva szerentse Mérge tehetségét rajtam.

Fel kell még említenünk, hogy Mártonffy a Friz A. prologusát nem fordítja le (melyben ez az érdekes dolog is előfordul: Chunos, qui Valachi dicuntur hodie . . .) hanem e helyett (talán) egy saját szerzeményű prózában irt előjátékot nyújt. Az előjátékban személyesített elvont fogalmak szerepelnek:

Méltóság, Ifjuság, Kegyelem. A Kegyelem közbenjár a Méltóságnál, hogy engedje meg az Ifjuságnak egy színdarab előadását. A Méltóság megengedi, de az Ifjuság még mindig tart a merész próbától: „De még egy félelem víjja szívemet. Talán a Deák nemű hexameter versek a Magyar nyelvben nem mindenké szájok izíre fognak esni. Én ugyan reméltem, hogy ez az újság hazánk, és nyelv-

vünk böcstelenségére szolgálni nem fog.“ A Kegyelem azonban bátorítást ad „a jelen lévő Uri vendégekben az hazához és Magyar nyelvhez oly szeretetet találsz, mely jó szándékodat is bötsülni, s hibádat is palástolni tudgya.“ E helyekből is látszik, hogy bizony a magyar nyelvnek sokat kellett küzdenie feltétlen jogáért még az iskolában is.

— Végül még egyszer felhívjuk az érdeklődők gyelmét eme emelkedett nyelvű, szépen folyó, szabatos verses magyar fordításra.

Több magyar nyelvű darab nincs gyűjteményünkben, csak egy úgy látszik Bachust tárgyazó bohózatnak prologusa, melynek vaskos, durva nyelvéből következtethetünk a darabra is.

Mindazonáltal egy kis részt idézünk annak megvilágítására, hogy a szerzőnek helyes, szinte meglepő felfogása volt a komédia feladatáról: „Mert ha eddig nem tudtad, most megtanulhatod, hogy a komédia tükör ember életének, melyben erkölcsönköt, mint vízben képönköt láttyuk s mások személyében tönnon természetünk mi voltát képezzük. Ha ehez, mint gyémántot győrhoz módos tréfákat s játékot kapcsolunk, melyek vidámityák mi lehet hasznosabbá játék folytatásnál, a mely örömmel tétézza szivönket s oktassa éltünket.“

Ezzel befejezem a gyulafehérvári Batthyaneumban levő dráma kodekszek ismertetését, remélve, hogy nemsokára ugyan innen még más darabok is elő kerülnek.

WAGNER SÁNDOR.

A NYILFARKU HALFARKAS, STERCORARIUS PARASITICUS L. ELŐFORDULÁSÁRÓL ALSÓFEHÉRVÁRMEGYE TERÜLETÉN.

A Nyilfarku halfarkas, vagy régibb néven Élődsi rablósirálynak hazája a magas észak s csak ritkán észlelhető Magyarország Királyhágón tulfekvő részében s még sokkal ritkábban Erdélyben.

Hazarészünkbeni előjvetelét elhalt kedves barátom, Dr. Bielz Albert közölte először, 1856 ban Nagy-Szebenben megjelent „Fauna der Wirbelthiere Siebenbürgens“ című művében, melyben azt írja, hogy 1850-ik év telén lövetett egy példány Nagy-Szebennél, mely az ottani Természettudományi Társulat gyűjteményében van.

Bielz nek ezen munkája, a későbbi adatokkal kibővítve, újból megjelent a „Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften“ című egyletnek 1888-ik évi XXXVIII. évkönyvében, hol ismétli fentebb közölt állítását azon változtatással, hogy a megjelölt példány 1849-ik év késő őszen lövetett Nagy-Szebennél a „Lazareth“ nevű határ-részben.

Friwalds zky János, fájdalom, szintén elhalt kedves barátom 1891-ben Budapesten megjelent „Aves Hungariae“ című művében, melyben a magyarországi gyűjteményekben lévő madarak lelhelyei részletesen vannak felsorolva, Bielz adatát figyelmen kívül hagyva Cz ynk Ede korán elhalt barátom által, Mundrán, Fogarasvármegyében 1890-ik év szeptember havában lőtt him példányt sorol még fel az erdélyi részekből, mely a Budapesti Nemzeti Muzeum gyűjteményében van

Mult 1898-ik év augusztus 30-án egy tojó példányt hoztak hozzám elevenen, melyet a megelőző napon a nagyenyedi határon a Maros folyóhoz közel eső vasuti órház melletti kis nádasnál lőtt illetőleg szárnyalt meg az ottani vasuti ór.

Ez tehát a harmadik példány, mely Erdélyben eddig találtatott s mely gyűjteményemben van feállítva.

Tollazata fekete barna, hátán fakó, farka alsó fedő tollain fehér vékony szegélylyel.

Nagyon le volt soványodva s mellcsontjain a hus le volt sorvadva jelélül, hogy életmódjának nem megfelelő viszonyok közzé jutott.

Bielz azt írja, hogy néha vonulása alkalmával megjelenik a vizkiöntéseken, F r i v a l d s z k y pedig, hogy ősszel déli vidékre való vonulása alkalmával Magyarországon is feltalálható.

Ezen két állítás nézetem szerint csak részben felel meg a tényállásnak.

Vonulás alkalmával természetesen gyakrabban jelennek különböző vidékeken olyan madarak, melyeknek rendes vonulási útjuk más messze fekvő tájakon van, de megtörténik az is, mikép más időszakban is, habár ritkábban észlelhetők. Az ilyen madarak nem vándorútjokon vannak, hanem eltévedtek.

Az itt felsorolt Nyilfarku halfarkasok közül a Bi el z által megemlített, valamint az én gyűjteményemben lévő példány is ezt bizonyítja, máskülömben nem kerültek volna vizgazdag hazájukból a megjelölt időben a havasok által környezett bérces Erdélybe.

Az ilyen ritka jelenségeknek közlése nem csak érdekes voltukért, hanem tudományos szempontból is indokolt.

CSATÓ JÁNOS.

APULUMI MARADVÁNYOK.

(10 képpel és 1 alaprajzzal.)

Nyolcadik közlemény.

Bevezetés.

Ásatásaink kilencedik cyclusát 1898. július hóban kezdtük meg és három ízbeni megszakítás mellett folytattuk mai napig (1899-ki október 6-a), midőn az évkönyv számára irandó jelentésem miatt e cyclust befejezettnek kelle tekintenem olyformán, hogy az október 6-a utáni munkálatainkat a tizedik cyclusba beszámítandjuk.

Ezen kilencedik cyclus munkálatai főképen azon célból történtek, hogy a régebbi időkben feltárt római fürdőtől déli irányban fekvő, messzebbre eső, új területet kikutassuk, azután pedig a régi ásatásaink helyére visszatérve, az északra és északkeletre eső szomszédépületek falmaradványait minél nagyobb területen feltárjuk.

Habár az egy évnél továbbra terjedő cyclus hosszú időnek tűnhetik fel, azért részben a fölemlített félbeszakítások, részben a meddő talaj miatt, aránylag kevés épület-maradványt tártunk fel.

Ásatásainkat e cyclus alatt, mint fönnebb említém, két helyen eszközöltük s pedig először az 1898. július, november és december hónapjaiban területünk legdélibb részében, hogy az ásatásunkra átengedett helynek ottani határát kikutassuk.

Ezen területen, mely 1600 □ métert foglalt magában, három falmaradványon kívül csak összeomlott és szétrongált, már meg sem állapítható épületanyagot, bélyeges téglákat és szobrász-műveket találtunk.

Ezeknél fogva e helyen épebb épületmaradványokról képet nem adhatok. E meddő munka elvégzése után csak annyit konstatálhatam, hogy ezen területen is folytatódtak az épületek s hogy e helyet már azelőtti időkben teljesen kizsákmányolták anélkül, hogy az által valami közhasznú munkát végeztek volna.

Csodálatraméltó az, hogy e reánk nézve oly sivár helyen álta-

lában még valamit találtunk. s hogy ott kőoszlopok, oszlopfejek, bélyeges téglák és egy csinos, fej- és kar nélküli női szobor meg-hagyattak.

A talált szerteszéjjel hányt piskóta alakú mozaik téglácskák azt mutatják azonban, hogy e helyen is elég csinos lakások léteztek egykoron.

Az itt talált csekély falmaradványok iránya teljesen megfelel a többi, eddig szomszédságában kitért épületekének, mely körülmény reánk nézve elég fontosnak mondható.

Befejezettnek vettük tehát e helyen munkálatainkat; a kiásott földet visszahelyeztük, megegyengettük a talajt, hátat fordítván e haszontalan területnek, szüneteltünk egészen az 1899-ki áprilisig.

Ezen munkálatainknak más emlékei nem is maradtak fent, mint csak azon néhány, de azért mégis érdekes darab, melyekről a leletekre vonatkozó részben fogok majd megemlékezni.

Visszatértünk tehát az ásatási terület félbenhagyott régebbi helyére, t. i. a fürdőktől észak és északkeletre eső részhez, hol az 1899-ki április, május, június, augusztus (júliusban nem dolgoztunk), és október hónapokban (6-ig) működésünket újból felvettük, és folytattuk, a mi képeznén jelentésemnek főbb tárgyát, róla bővebben fogok szólni.

Mielőtt azonban munkálataink tulajdonképeni eredményéről beszámolnék, még több oly tényezőkről kell megemlékezniem, melyek működésünket nagyobb mérvben elősegítették; s fel kell említenem még más ténykedéseket is, melyek ugyan nem egyletünk részéről vagy részére eszközöltettek ásatási helyünkön, hanem más, tőlünk messzebbre eső területeken, de azért mégis a régészetre általában s így egyletünk érdekeinek előmozdítására is nagy befolyást gyakoroltak.

A fentebb jelzett és egyletünket közvetlenül érintő tényezők sorából mindenekelőtt föl kívánom említeni, hogy a M u z e u m o k és k ö n y v t á r a k M é l t ó s á g o s o r s z á g o s f e l ü g y e l ő s é g e alig egy évi fenállása óta sok tekintetben mozdította elé a reá bízott magasztos kulturális ügyet, melyből kifolyólag a törvényhozásilag hazai muzeumok és könyvtárak részére engedélyezett és rendelkezésére álló összegből az 1898-ki augusztus 5-éről szóló ministeri rendelet alapján az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet-

nek ásatási célokra 200 frtot utalványozott.) Ezen összeggel képesek voltunk f. é. áprilistól október 6-áig az ásatási költségeket fedezni.

A múlt évi július, november és december hónapokban végzett ásatásoknak költségeit pedig a gyulafehérvári volt várközség vagy onát kezelő bizottság, vagyonkezelési szabályrendelete 10. §-a alapján nemeslelkűleg ajándékképen utalványozott 100 frttal lehetett fedezni. Mindkét jótékony testületnek nagy hálával tartozik egyletünk.

A felsorolandó ténykedésekhez tartoznak továbbá azon feltárások is, melyek megtörténtek akkor, mikor az 1897-ik évben a várban cs. és kir. a hidászok számára építendő kaszárnya alapjának ásása alkalmával a munkások 2 méternyi mélységben római téglákra²⁾, kőkoporsó fedelére, római pénzekre és főképen hatalmas kőfalakra akadtak, mely falak anyaga faragott, óriás nagyságú kövek lévén, más körülményekkel együtt határozottan a volt apulumi castrum falaira vallottak.

Ezen feltárás jelentésem keretén kívül esvén, e helyen nem tárgyalhatom bővebben, megteszem azt majd más helyen. Csak annyit említek most, hogy e falakról pontos alaprajzot készítettem.

Ugyancsak igen kedvező ténykedés volt az is, mikor egy helybeli praktikus gazda a Kutyamál nevű hegyen fekvő szőlőkert földjét eladta elhordás végett a Marosportus felé vezető út mellett építendő villanyos telep talaja föltöltésére, mely alkalommal t. i. a hegylejtőt képező földet elhordozó munkások egy római temetkezési helynek részletére és egyúttal igen sok római tárgyra akadtak.

Ezen római temetkezési terület feltárása alkalmából naponként kisettem a meglehetősen távol eső helyre, hogy szemmel tartsam a munkásokat és az általuk felszínre hozott római tárgyakat. Szép szóval és ami fő, pénzzel elértem, hogy a nagy részben cigányokból álló munkások naponként elhozták hozzám a lelt tárgyakat: készpénz, pálinka és szivarvégék megtették hatásukat, mi által igen számos, értékes és nagybecsű tárgyak birtokába jutott egyletünk muzeuma.

1) Ezen okmány 7-ik pontja szóról-szóra így hargzik: „Az alsófehérmegyei egyesületnek Dr. Cserni Béla kezéhez az apulumí ásatások folytatására 200 frt.”

2) A téglá bétyege LEG XIII. ANNEISATVRNINI = Legio XIII Gemina Annei Saturnini. (Többször találtuk már.)

Ezen tárgyak egynehányáról a jelentésemhez csatolt X. táblán képet nyujtok olvasóinknak

De egyedül csekélységemet elegendőnek nem tartván arra, hogy minden előkerülő tárgyat kezemhez kaphassak, kérést intéztem Nagyságos Novák Ferenc kir. tanácsos úrhoz, mint egyletünk tiszteletbeli alelnökéhez az iránt, hogy polgármesteri minőségében tegyen hivatalból intézkedő lépéseket, hogy ezen földelszállítás alkalmával előkerülő antik tárgyak mások kezébe ne kerüljenek, hanem muzeumunkba jussanak. Nagyságos Novák Ferenc úr kéréssemnek engedve, az egylet részéről elismerendő szives készséggel megtette a szükséges lépéseket a vállalkozóknál, minek következtében a megtalált tárgyak, néhány kivétellel a fentirt módon birtokunkba jutottak.

Bármí szemes legyen az ember, az elcsenést ilyen helyen teljesen meggátolni lehetetlen, azért került tehát néhány csekélyebb értékű tárgy onnan idegen kézbe is.

A várban épített új főgymnasium azon helyet foglalja el, hol azelőtt a Báthori-templom és a régi kis gymnasiumi épület állott. Ezen templom lebontása alkalmával (1898.) annak alapfalaiba beépített, barbár módra megcsonkított, római feliratos és képfaragványos köveket, valamint más antik tárgyakat hoztak a munkások napfényre, melyeket megmenteni és biztos helyre szállíttatni főbb ügyekezetem volt, míg az erdélyi róm. kath. Méltóságos Igazgatótanácsnak azon örvendetes értesítése megjött, hogy a talált tárgyakat egyletünk muzeumának átengedi. Ez által is szaporodott muzeumunk számos római és újabbkori antik tárgygyal.

Végre fel kell említenem még azon ténykedést is, hogy a cs. és kir. XII. hadtest-parancsnok kívánatára most már maga a katonaság régészeti szempontból ásatásokat rendez a várterület északi részén, hol Tkts. Kozmucza cs. és kir. hidász hadnagy úr vezetése mellett naponként 8-10 hidászlegény dolgozik.

A parancsnokság felkért, hogy az ásatásokkal megbízott tiszt úrnak segítségére legyek és a teendők iránt útbaigazítással szolgáljak neki. Ezen felkérésnek igen nagy örömmel engedtem, mert alkalmam van ezáltal a régészet ügyének szolgálatot tenni s egyúttal Apulum kiterjedéséről újabb ismereteket szerezni nem a magam, hanem — egyletünk számára.

Mindezen intézkedések és ténykedések nagy horderővel birtak

és birnak reánk nézve, mert mindannyian egyletünk érdekeit mozgathatják elő.

Nagy hálával kell felemlítenem, hogy munkálatainknak könnyítésére szolgált még azon kedvező és az egyletnek ügyeit hatalmasan előmozdító körülmény is, hogy Méltóságos K o z m a G y u l a kir. főügyész úr a közügy és tudomány érdekében megadta ezen évre is az engedélyt, hogy a helybeli kir. törvényszéki börtönben levő rabokat alkalmazhassuk az ásatási munkálatok véghezvitelénél, mi által fegyelmezett, olcsó munkásaink vannak.

De nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy Nagyságos P e r l M ó r úr cs. és kir. vezérőrnagy mint várparancsnok és W e n z l i k várépítészeti alezredes úr, mint a várépítészeti hivatal igazgatója közbenjárásuk folytán egyletünk további három évre nyerte ki az engedélyt arra nézve, hogy a várterületén az ásatásokat folytathassa, miért is egyletünk megnevezett uraknak hálás köszönettel tartozik.

Azon célból, hogy ásatásaink leírásától igen messze el ne maradjanak a leírást értelmező képek, azért az idén 10 képet csatoltam jelentésemhez valamint az ásatások helyzetét feltüntető alaprajzot is.

Ezen képeken bemutatom a kitárt részleteket különböző oldalokról és pedig azért, hogy nem csak írásban, hanem képekben is fennmaradjanak az elpusztulásnak induló apulumi maradványok a jövő nemzedékek számára.

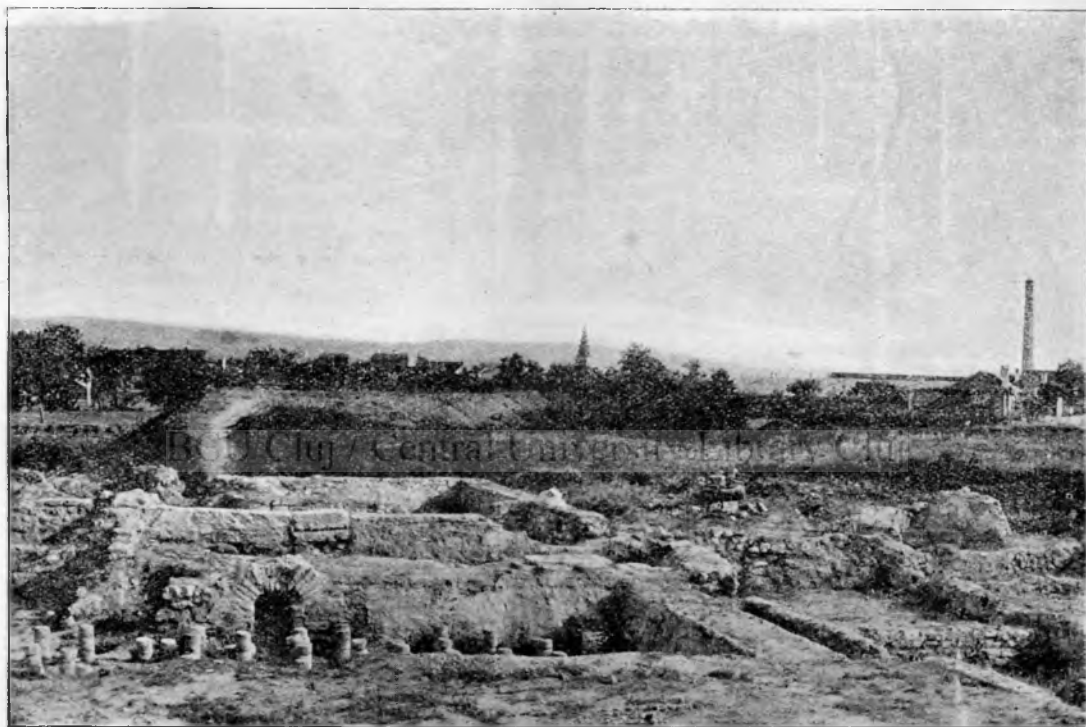
Az alaprajzra vonatkozólag megjegyzem, hogy a feltüntetett helyiségek közül csak azok látattak el számokkal, melyek ezen cyclus alatt feltárattak, a többi helyiségek leírása az azelőtti évkönyvekben található a kellően kiállított alaprajzokkal együtt.

Az idei évkönyvünkhöz csatolt fényképekre vonatkozólag még megjegyzem, hogy

az 1-ső táblán az alaprajzon II III. IV. V. VI. VII. VIII. XI. XII. és XIII. számmal jelölt helyiségek északnyugatról nézve vannak ábrázolva, (L. az alaprajzot és az illető táblát.);

a 2-ik táblán az alaprajzon I. II. III. IV. V. VII. és háttérben a régi ásatásokból a XI. XII. XIII. XV. XVI. XVIII. XIX. számmal jelölt helyiségek északnyugatról nézve láthatók ;

a 3-ik táblán a III. és V. és a háttérben a régi XXXII. számma

II. TÁBLA. 1899.

Apulumi maradványok (1898), északnyugatról nézve.

Fényk. Dr. Cserny Béla.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

III. TÁBLA. 1899.

Apulmi maradványok (1898), délnyugatról nézve.

Fényk. Dr. Csérni Béla.